

145
TÜRK HALK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA VE TANITMA VAKFI YAYINLARI NO: 8

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HALK İNANÇLARI İTİBARIYLA ALEVİLİK - BEKTAŞİLİK

Ethem Ruhi FİĞLALİ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	49319
Tas. No:	297.62 FIG. 6

ANKARA - 1994

ISBN 975-7878-04-9

İÇİNDEKİLER

Önsöz	5
Giriş	9
Din	27
Türklerde İnanç	29
Gök - Tanrı (Tengri)	36
Kurbanlı Ayinler ve Törenler	45
Yuğ Törenleri	52
Kurban - Saçı Kültü	59
Yer - Su Kültü	64
Dağ Kültü	65
Orman - Ağaç Kültü	67
Su Kültü	70
Bahar Bayramları	73
Son Söz	80

VOLKAN MATBAACILIK
341 70 80- 341 98 88
ANKARA

ÖNSÖZ

İnsanın içinde yaşadığı coğrafya itibariyle sahip olduğu birtakım özellikler, ayrı bir zümreleşme hareketinin ortaya çıkmasında önemli ölçüde etkili olabilecektir. Kısa sürede büyük gelişmeler kaydeden İslâm fütûhatı, çok değişik din ve kültür çevresine mensup insanları ya hakimiyeti altına almış; ya da onlarla komşu olmuştur. Farklı dinlere mensup olup da, bu defa İslâm fethiyle Müslümanlığı kabul etmiş insanların, bir anda eski din ve kültürlerinin etkisinden, kısaca o zamana kadar hayat tarzlarını ve karakterlerini oluşturan esaslardan tamamen uzaklaşabildiklerini söyleyebilmek çok güçtür. İnsan tabiatına göre, bu insanlar, eski kültürlerinden kalan ve yeni girdikleri dinin esaslarına zıt düşmeyen unsurları İslâmı özdeşleştirerek yeni bir kalıba dökmüş ve tabir câizse, onları da Müslümanlaştırma yoluna gitmiş olmalıdırlar.

İşte Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik - Bektâşîlik böyle bir tezahürün ürünüdür. Bu ürün, Türk topluluklarının yaşayışına uygun tasavvufi telkinin gösterdiği ve öğrettiği çerçevede olmuştur. Bu çerçeve Türk topluluklarından kalkan gelenek, görenek ve inançlarla Rifâî hırkası giymiş Ahmed YESEVÎ'den Ebu'l Vefa'ya, oradan Vefâîye tarikatına mensup Pir İlyas Amasi (Baba İlyas-i Borasani)'ye, Hacı Bektaş-ı Velî'ye ve onun etrafında toplanan, vefatından sonra bu zatın meşrebini neşre çalışan Abdal Musa, Sarı Saltuk Baba, Barak Baba ve Seyyid Ali Sultan gibi şahsiyetlerle genişlemiştir. Yunus gibi lirizmin şahikalarına yükselmiş ve halk ruhunun bükümlerini çözecek iktidara malik şairlerin coşkunluk ile terennüm ettikleri bir şiir mektebi husule getirmiştir.

Diğer taraftan Kalenderîler, Abdallar, Haydarîler, Şemsîler vb. gibi seyyah dervişler de Hacı Bektaş-ı Velî ocağına bağlanmışlardır.

Anadolu tasavvuf faaliyetleri yalnız bu zümrelere inhisar etmemiştir. Bu tarikatlardan maada Halvetiler de halkı cezbe (kendinden geçirme) de muvaffak olmuşlardır. Halveti'lerin silsileleri de İbrahim GEYLANİ'ye ulaşır. Bu zat Suhreverdi'nin feyzine vâris olmuştur. Tebrizî'den inabe almıştır. Bu zatın etrafında toplananlar arasında Fargani ile Erdebili de bulunmaktadır.

Fargani ile devam eden yola Halvetiye denilmektedir. Ahîlik buna dayanır. Erdebili'nin yoluna da Safeviye veya Erdebiliye adı verilmektedir. Bu vadinin Anadolu üzerinde müessir olmasını temin eden zat ise Hiyavi'nin halifesi olan Şirvani'dir. Bursa'nın velîsi Aksarayî ile Fanarî de Erdebili tasavvuf neşvesine bağlıdır. Aksarayî'nin etrafında toplanan şeyhler arasında Karamani ile Hacı Bayram Velî (Ankaravî) gibi zatlar bulunmaktadır. Akşemsettin, Hacı Bayram Velî'nin hafilesidir. Bu vadide Dede Ömer Sikkini'nin tesiri ile Melâmî çeşnisine sahip olarak Melâmîye zümresinin teessüsüne yol açmıştır.

Esasen ülkemizde zaman zaman tazelenen "Alevîlik - Bektaşîlik" üzerindeki spekülasyonlar yüzünden, uzun ve zengin bir geçmişe sâhip Türk milletinin yaşadığı dinî tecrübenin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel boyutlarını Alevîlik ve Bektaşîlik açısından ilmî usullerle ele alan bir çalışmayı, "Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik" başlığı altında ve oldukça hacimli bir şekilde Ekim 1990'da yayınlamıştık. İlk baskısı kısa sürede tükenen bu eser, Eylül 1991'de de ikinci baskısını yaptı (1).

Bu defa orada çizdiğimiz bu genel çerçeve hakkında, milletimizin birlik ve beraberliğine gönül vermiş geniş bir okuyucu kitlesi, mektupla veya bizzat eski Türk inançlarının halk arasındaki izlerini konu edinen bir eser vermemi ısrarla istemişlerdir.

Alevî-Bektaşî vatandaşlara, İran İslâm Cumhuriyetinin Caferî; yurtdışından kaynaklanan Kürtçü propagandanın eski İran inancını yansıtan Zerdüş; Hristiyanlık propagandasının da İsevî

menşeler araması, öte yandan Alevî vatandaşlarımıza, bir takım ön yargılarla haksız yere yüzyıllardır çeşitli isnatların yapılması nedeniyle bu yargıları ortadan kaldırmak, ülkemizde barışı ve kardeşliği tesis etmek için bu eserin yayınlanmasının hem zaruri olduğunu düşündüm, hem de bu işin artık bir vecibe haline geldiğini gördüm.

Gördüm ki, bu insanları tanımak, başlı başına tatlı bir heyecandır; çünkü onlarda Türk'ün İslâm öncesi ve sonrası kültür ve iman macerasının tezahürlerini bulursunuz.

Bu insanlar mümin kardeşidirler ve "Türkmen müslümanlığının bir temsilcisidirler. Bu sonuca yani gerçeğe ulaşabilmek için onları ciddi biçimde tanımak ve sevmek gereklidir. Esasen herşeyin başı sevgi ve iyi niyettir.

Bu çalışma ne Alevîleri Sünnileştirmek veya onlara karşı çıkmak, ne de onları savunmak için kaleme alınmıştır. Kitabın tek hedefi, bu insanları kendilerinin anlattıkları kadarıyla bir ilahiyatçı gözüyle tanıtmaktır.

Bu kitapta;

- İslâmiyet'teki Allah inancıyla İslâm'dan önceki Türklerin Gök Tanrı (Tengri) inancı arasındaki yakın bağ,

- Keza İslâmiyet'teki âhiret telakkisiyle eski Türkler'deki âhiret telakkisi arasındaki Rûhun bekası meselesi,

- Atalara kurban kesen ve bu işi bazı mukaddes mahallere giderek yerine getiren Türklerin davranışıyla İslâmiyet'teki "Hacc"ın birbirine olan mümassillliği,

- Eski Türklerde ölüm halinde yapılan Yas (Yuğ) törenlerinin Anadolu'da gelenek halinde uygulanışı,

- Mühim kültürlerden biri olan ve izlerini bugün Anadolu'da gördüğümüz Yer-Su (Dağ - Orman - Su) kültürü,

(1) Bk. Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik. Selçuk Yayınları, İstanbul 1990, 1991: XII+418s.)

- Eski Türklerin Bahar ve Ergenekon'u anma şenlikleri ile Türkiye'de köy ve kent halkının yaptıkları şenlikler arasındaki sıkı bağ ve benzerlikleri,

karşılaştırmalı olarak anlatılmıştır.

Millet olarak okuma alışkanlığımızdaki zâfiyet dolayısıyla daha dar çerçevede tutulmasına özen gösterilen bu mütevazı çalışmada, yukarıda sözünü ettiğim "Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik" başlıkla çalışmada kullanılamayan alan çalışmaları, lisans-üstü araştırmalar ve monografiler özet yollu ve didaktik bir biçimde ve popüler bir üslupla değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

"Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik - Bektâşîlik" adlı kitabımız kanayan bir yaraya merhem olursa, Alevîlerin ve Sünnîlerin birbirini sevmesine, kaynaşmasına bir yardımcı dokunursa kendimizi bahtiyar sayacağız.

Ethem Ruhi FİĞLALİ

GİRİŞ

Milletlerin ve sosyal grupların kültür bakiyeleri ve temelleri önemli ölçüde saha araştırmaları sonucu ortaya konulur. Bu tür çalışmalarla elde edilen veriler, millî birliğin perçinleşmesinde çok önemli fonksiyonlara sahiptir. Ancak, hemen ifade edelim ki art niyetli ve ilmî temellere dayanmayan çalışmalar da millî birliği yıkıcı fonksiyonlara sahiptir. Bu nedenle insanlarımıza, ilmî çalışmaların ışığında kültürel değerlerimizi tanıtmayı millî bir vazife olarak teklakki etmeliyiz.

İnsanları sosyal grup, sosyal grupları da kültürel grup ve millet yapan bazı değerler vardır. Bu değerlere "kültür kodları" diyoruz. Kültür kodları ise tarihî bir süreç içinde geçmişten kaynaklanan ve toplumun tümüne mal olarak sosyal kurumlar yoluyla günümüze damgasını vuran bir "kültür ve zihniyet birikimidir" (2)

Bugün sosyal hayatımızdaki birtakım değerler işte bu kültür kodlarının varyantlarıdır. Bu değerlerin ortaya çıkarılması ise kültürümüzde ayrılığı değil, farklılıklar içinde bir olduğumuzu ifadeye yarar. Diğer taraftan eğer millî kültürümüzde bizleri ayırıcı kültür kalıpları var ise, bunları saklamaya çalışmakla bir yere varamayız. Hattâ bu nedenle bazı tahrikçi gruplara fırsat vermiş oluruz. Dolayısıyla içinde yaşadığımız ve bizleri şekillendiren kültürel değerlerimizi başkalarından; yani batılı bilimcilerden değil, kendi bilim adamlarımızdan öğrenmeliyiz. Aksi halde onların ilmî kriterlerle ortaya koyduğu sonuçları, ister hoşumuza gitsin; isterse gitmesin, kabul etmek zorunda kalırız. "Hakikatten kötülük çıkacağını düşünmek için ya sahtekar ya da geri zekalı olmak gerekir" (3).

(2) Şerif MARDİN, Din ve İdeoloji, Ankara 1982, Sf. 114; Orhan TÜRKDOĞAN, Milli Kültür, Modernleşme ve İslâm, İstanbul 1983, sf. 159.

(3) Erol GÜNGÖR, "Tarih Tartışması" Türk Edebiyatı Dergisi, Sayı 106 1982, sf. 19.

Gelişmiş ülkelerin bilim adamları çağımızda millet tanımlarını genelde "ırk", "din" ve "dil" gibi birtakım "tekci" kalıplara göre değil "kültür" kavramı çerçevesinde; yani çeşitli faktörleri dikkate alarak yapmaya özen göstermektedirler. Çünkü "sosyal hayatın ve tarihin çok karmaşık dinamik açıklamasını, tek bir faktörden istemek, budalalıktan başka bir şey anlamına gelmez" (4).

Bazı bilimciler "tekci" yaklaşımla sosyal yapıya baktıkları için ülkemizdeki bazı insanları dilleri, bazılarını da dini inanışları farklı oldukları için ayrı bir sosyal grup ya da millet gibi göstermeye çalışmaktadırlar. Bu tür bir yaklaşım tamamen mesnetsiz temellere dayanmaktadır.

"Tekci" yaklaşımların sonucu ülkemizde millî birliğimiz önemli diyebileceğimiz bazı saldırılara maruz kalmaktadır. Diğer yandan bu tür yaklaşımların sonucu da batılı politikacılar tarafından dünyada bir siyasi silah olarak bize karşı kullanılmaktadır. Bunun yanında Avrupa topluluğuna girmeye çalışan ülkemizin kuvvetli kültürel değerlere sahip olması gerekir. Çünkü, sınırlar kaldırıldığında AT'daki Türkiye'ye yönelik yıkıcı enstitüler gelip ülkemizde rahatlıkla araştırma yapacakları için, ellerindeki istismar vasıtaları biraz daha çoğalacaktır.

Sosyal hayat, bazı farklılıklar olsa da genelde bir bütünlük arzeder. Dolayısıyla bazı sosyal olaylar birbirinden farklı birer gerçeklik gibi görünmekte ise de bunları birbirinden soyutlayamayız. Çünkü sosyal yapı içinde cereyan eden herşey az veya çok o yapıdan kaynaklanmaktadır. Diğer yandan tamamen dışardan kaynaklansa da sosyal yapı içinde o yeni unsur eski yapısına nazaran önemli farklılıklar arzeder. Dinimizde öyle. Tek bir İslâmiyet olmasına rağmen her İslâm ülkesinin dinî anlayışı ve yorumlayışı farklılık gösterir. Bunun nedeni, her ülkenin sosyal yapısının birbirinden farklı oluşudur.

(4) P. SOROKİN, Çağdaş Sosyoloji Teorileri (Çev. M. M. R. ÖYMEN), 1. cilt, Ankara 1975, sf. 105

Kısaca Türk sosyal yapısı hakkında araştırma ve inceleme yapan bir araştırmacı herşeyden önce Türk milletinin tarihi gelişimini ve sosyal değişme sürecini dikkate almak zorundadır (5).

Bu nedenle biz Alevîlik - Bektâşîlik konusunu yukarıdaki esasları dikkate alarak incelemeye çalıştık.

Alevîliğin tarifinde bugüne değin tam bir birlik sağlanamamış ve Alevîliğin ne olduğu hakkında bir karar birliğine varılamamıştır. Sebep, herkesin gerçeği istedikleri gibi görmek istemelerinden, Alevîlerin sosyal hayatındaki bazı gerçekleri görmezlikten gelmelerindendir. Özellikle dini ve siyasi açıdan yaklaşımda bulunanlar, Alevîleri ya dışlamışlar ya da bir siyasi potansiyel olarak görmüşlerdir.

Burada çok önemli ve o ölçüde temel bir gerçeğin altını çizmek ve daima göz önünde bulundurmak gerekir ki, o da şudur: Sosyo - ekonomik ve sosyo - kültürel değişimin sonucu olarak Türkiye'de halk ve aydınlar seviyesinde İslâm'ı yeniden keşfedip anlamaya ve yaşamaya yönelik kültürel ve bilimsel çabalarla, İslâm'ı yalnızca siyasi bir ideoloji haline dönüştürerek bir baskı aracı olarak kullanmak isteyen gerçek anlamda radikal çevrelerin faaliyetlerini, özenle birbirinden ayırmak ve ona göre hareket etmek gerekir. Bu, çok ciddî ve hayatî bir nüanstır. Bunun mutlaka farkına varmak icap eder.

Öyle sanıyoruz ki, Alevî toplumu kendi geçmişi ile sağlıklı bir hesaplaşmaya girip geleneksel değer yargılarını ve sosyo - kültürel yapısını köken taassubundan uzak bir şekilde analize tabi tutmak zorundadır. Aynı tarihsel muhasebe ve eleştiri işlemi Sün-nî kesim içinde kendi tarihi hakkındaki geleneksel yargıları için elzem ve vazgeçilmezdir. Bunun için yardımcı olacak yöntemler ve malzeme eskisinden çok daha elverişli durumdadır. İyi yetişmiş Alevî ve Sün-nî kökenli bilim adamları, bu problemleri yakın işbirliği ile araştırıp çözümlemeye yardımcı olmalıdırlar.

(5) Orhan TÜRDOĞAN, Türk Tarihinin Sosyoloji, (tarihsiz) Ankara, sf. 354.

Bugün Türkiye'de ve Türkiye'den yurtdışına giden Alevî toplumuna bakıldığı zaman, tıpkı Sünnî kesimde olduğu gibi, monoblok bir yapı oluşturmadığı; özellikle orta yaşlı ve genç kuşak Alevîlerin geleneksel Alevîliğin tarihi çizgilerinden zaman zaman epeyce farklı ve tabii ki günümüz ideolojilerinden esinlenen çok çeşitli eğilimler içinde olduklarını görmemek mümkün değildir. Bu gözlemimizin yazılı belgeleri, bugün Türkiye'de Cem, Kervan (önceki adı Kavga), Aşura, Pir Sultan Abdal gibi ve Batı Avrupa ülkeleri ile Avustralya'da Ehl-i Beyt, Kızıl Yol, Gerçek İlim, Fidan, Mürşid vb. çeşitli Alevî - Bektaşî dernek ve federasyonları tarafından yayınlanan dergiler ve kitaplardır. Bunlar Alevîliğin bir din veya mezhep, yahut bir inanç sistemi değil, bir yaşam felsefesi veya ilerici devrimci bir eylem tarzı olduğundan tutunuz, gerçek İslâm olduğu iddiasına, yahut İslâm'ın Türkler'e has biçimi olduğundan İslâm'la uzak-yakın ilişkisi olmayan ateist bir felsefe olduğuna kadar geniş bir yelpazenin şekillendiği görülür. Bu geniş yelpazede yer alan bütün eğilimlerin ileri sürdükleri ortak tez ise, Alevîliğin "demokratik, laik, özgürlükçü, çağdaş" bir inanç sistemi ve Alevî toplumunun da bu çağdaş değerleri yüzyıllardan beri sergileyen, koruyan, savunan bir toplum olduğu yönündedir.

Alevîliği bu şekilde tanıtmaya çalışan aydınlar ve yazarlar, kanaatimizce gerçekte Alevîliği tanıtmıyor, bugünün dünyasında paylaşılan evrensel değerleri Alevîlik olarak takdim ediyorlar. Bu tezin gerçeği yansıtmadığını onu ileri sürenler de çok iyi bilmektedirler. Çünkü en azından şurası herkesçe malumdur ki Türk kültürü içinde yer alan Alevîlik, bu kavramların ortaya çıkıp geliştiği XVIII - XX yüzyıllardan çok önce vardı. Dinler tarihi, antropoloji ve sosyoloji bilenler şu gerçeği teslim ederler ki dinlerin, mezheplerin, inanç sistemlerinin bu kavramlarla ilgisi yoktur. Çünkü bu kavramlar. Batı Avrupa toplumlarının Yeniçağlardan itibaren başlayan ve 1789 Fransız İhtilâli'ne, hatta XIX. yüzyıla ve sonrasına uzanan çok çeşitli siyâsi, sosyal, ekonomik ve kültürel bir değişim

sonrası ortaya koydukları kavramlardır. Türkiye'deki Sünnî toplumun büyük çoğunluğu da bu kavramları paylaşmaktadır. Ama bu, Alevîlik değildir.

Alevî aydınların, gerçekte geniş ölçüde gnostik bir özellik sergileyen ve Vahdet-i Vücut'çu bir Tanrı anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan Alevîliğin tarihsel gelişim çizgisiyle ilgisi bulunmayan bu tezi ısrarla işlemelerinin sebebini anlamak zor değildir. Bu sebep, bir bakıma yukarıda kısmen temas ettiğimiz İslâmî radikalizm (veya Fundamantalizm) ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Çünkü, Atatürk'ten devraldığı çağdaş Batı toplumlarının seviyesine yükselmek ve Batı medeniyetine dahil olmak idealinin bir sonucu olarak Avrupa Topluluğu'na girmek için uğraşan bir Türkiye'de, Alevî aydınlar Alevîliği hem içerde hem dışarda, yanlış olarak Sünnî İslâm içinde geliştiği sanılan ama gerçekte Şîî İslâm'dan gelişen radikal İslâm-cılığa karşı bir emniyet sübabı olarak görmekte ve göstermek istemektedirler. Üstelik bu tezle aynı zamanda Sünnîliğin lâik, demokrat, özgürlükçü ve çağdaş olmadığını vurgulamak suretiyle, imparatorluk dönemi başta olmak üzere, siyâsi iktidarlar tarafından desteklenen Sünnîliğe karşı bir anlamda tarihi rövanş fırsatını ele geçirmiş olacaklarını, hattâ olduklarını düşünmektedirler. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, Alevî aydınların sözünü ettiğimiz bu tutumu Alevîliğin problemlerini çözmeye kesinlikle yardımcı olmayacaktır. Çünkü Alevîliğin tarihsel gelişim süreci içinde ortaya koyduğu yapıyla uzaktan yakından ilgisi olmayan bir yaklaşımdır. Alevîlik problemlerini çözebilmek için, eğer kendisini İslâm'ın içine koyuyorsa -ki bize göre tarihsel gelişimi de bunu gerektirmektedir ve Türk İslâm'ının birbirini tamamlayan iki yanından birisidir- Ateizmle ve buna bağlı marksist ideoloji ile hesaplaşmasını yapmalı, yerini belirlemelidir. Eğer Alevîlik ken-disini İslâm içine koymuyorsa -ki asıl büyük Alevî kitlesinin buna karşı olduğu inkar edilemez bir gerçektir- o zaman hem Sünnî İslâm'la, hem bazı kavramları paylaştığı Şîî İslâm'la hesaplaşmasını yapmalıdır. Sünnî

İslâm'la hesaplaşmasını yaparken, Emeviler devrinden Osmanlılar'ın sonuna kadar siyasî iktidarların bir politik enstrümanı olarak kullandıkları siyasallaşmış Sünnî İslâm'la, daha doğrusu siyasî iktidarların Sünnî İslâm adına yürüttükleri siyasetle, Sünniliği birbirinden ayırmağa özellikle dikkat etmelidir. Çünkü Sünniliğin sözünü ettiğimiz bu uzun tarih süreci içinde nasıl politik bir enstrüman olarak kullanıldığı tarihî bir gerçekse, Fatîmiler, Büveyhiler, İlhanlılar devrinde Şîiliğin, Safeviler devrinde de Aleviliğin aynı duruma getirildiği tarihi bir gerçektir. Burada özenle ayırılması gereken ince nokta, Sünnilik, Şîilik veya Alevilik adına yapılan siyasetle, halk arasında bir inanç sistemi ve hayat tarzı olarak yaşamakta olan Sünnilik, Şîilik veya Aleviliğin ayrı şeyler olduğudur.

Yukarıda arz ettiğimiz kısır döngü nedeniyle genelde "Alevilik"le ilgili bilimsel çalışmalar yapılmamış, bilimsel eserler yazılmamıştır. Yıllardır çeşitli zaman aralıklarıyla Alevilikle ilgili yazı dizileri hazırlanmış, ancak bunlar sönük kalmış, toplumun gereksinmelerini karşılayacak düzeyde olmamışlardır (6). Konuya dini açıdan yaklaşanların bir kısmı nerdeyse Alevîleri gayri müslümanlardan daha çok dışlama eğilimi göstermişlerdir (7). Bu görüşte olanlara göre bir Müslüman erkeğin bir Hristiyanla evlenmesi kabul edilmekte, hatta teşvik edilmektedir. Ancak Alevîler ile evlenmesi yasaklanmaktadır.

Alevî konusuna tarihi açıdan yaklaşanlardan bir kısmı da Sünnî - Alevî tartışmasına Yavuz Sultan Selim ile bir bağlantı kurarak yaklaşmaya çalışmaktadır. Bunların yanlıgısına da Şah İsmail, Yavuz Sultan çatışması neden olmaktadır. Oysa bu, Bektaşî - Alevî unsurların dahili sebeplerin itişiyile takındıkları bir politik tavidır.

(6) A. H. Yaman. "Alevilik tartışması, Çuvaldız Kendimize", 18 Mayıs 1990, Cumhuriyet Gazetesi.

(7) 12.5.1993'de HBB TV. kanalında yayınlanan "Yüksek Tansiyon" programında Alevilik - Sünnilik tartışması.

Felsefe ve inanç eseri bir kucaklaşma değil, sosyo-ekonomik nedenlerle girilmiş bir davranıştır. Eğer bu çatışmanın temelinde dini bir neden olsa idi, Osmanlı devletinin; Dulkadiroğulları, Bayat, Beydili, Afşar, Karakeçili gibi bazı Türk boylarının bir kısmını kılıçtan geçirmesi gerekirdi. Kaldı ki Yavuz Selim, Şah İsmail çatışmasında Elazığ, Malatya, Maraş, Diyarbakır bölgesi Alevî Dulkadiroğullarının yönetimi altında olup, bu beylik askerleri ile Yavuz Sultan Selim'in yanında Şah İsmail'e karşı savaşmış ve bu bölgeler Dulkadiroğullarının yönetiminde (14-16 yy. ları arasında) kalmıştır. Yavuz Sultan Selim'in annesi de Dulkadiroğullarındandır (8). Bugün Adana'nın Kadirli kazası adını bu Türk boyundan aldığı gibi, halkı da bu beyliğin torunlarından müteşekkildir.

Konunun bir başka görünümü de şudur: Türkmen muhitlerin, Emevilere karşı, bunların zalim idarelerine engel olmak maksadıyla, her türlü felsefî - akîdevî mülâhazadan uzak radikal mücadeleleri de olmuştur. Daha ilginç, bu mücadele, Türklerin Müslümanlığa geçiş devreleri gibi çok erken bir zamana da rastlamaktadır. Tam manasiyle ortodoks bir karşı çıkış olan bu mücadeleler layıkı vechiyle aydınlığa çıkarıldığında, ilginç sonuçlara ulaşılabilecektir.

Şimdilik şunları söyleyelim: Kendilerine daha sonraları yüklenen siyasî mânalar bir tarafa bırakılırsa, Sünnî - Şîî kıstası, Ortodoks - Heterodoks ayırımında asla ölçü değildir. Bunların ikisi de Ortodoksi içinde yer alır. Aynı ümmet fertlerinin, dinlerine getirdikleri bakış açılarını ve yorumlarını ifade eder. Allah'ın birliği, Hz. Muhammed'in nübüvveti, âhiret, kader, melekler, temel dünya görüşü, temel hukuk anlayışı, temel ahlâk anlayışı vs. Gerçekten de bugün İslâm'ın övünç kaynağı kişiler arasında Sünnî

(8) Mustafa AKSOY, Saha Araştırmalarının Önemi ve Türk Kültüründe Alevilik, (Doktora Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

muhitler kadar Şîf muhitlerden çıkmış kişiler de vardır. İslâm burada, indiidüaliteyi izler, nesep ve hizbi değil, filan veya falan bölgeye, gruba mensup olmak ne bir üstünlük ne de bir kayıp sebebidir. Her fert, kendi düşünce ve davranışından bizzat sorumludur. İyi grupları, sorumluluğunu yerine getirmiş fertlerden, bizzat Allah seçecektir. Hal böyle iken, belli bir hizbin veya milletin meselâ Emevilerin veya Arapların İslâm'a getirdikleri yorumları Ortodoksinin ölçüsü alıp, bunlara ters düşen yorumları heterodoksi sebebi saymak, İslâm'a ihanet olur. Bu tarihi günah, Emeviler tarafından işlenmiştir. Düşünölsün ki, Hz. Peygamber'in ailesine, cinayetten işkenceye kadar her türlü kötölüğü reva gören insanların davranışları "*ıhtihat hatası*" olarak normal karşılanır, hat-ta bazen makbul bile görölürken, Hz. Ali'nin ve arkadaşlarının tutumu ve davranışları, Şîilik adı altında bir heterodoksi olarak nitelendirilebilmiştir. Bunu söylerken, Şîiliği istismar eden, tarihi İran politikasının arındırılması gayreti içinde değiliz. Daha öncede belirttiğimiz gibi biz, siyasi gaye gütmeyen Hz. Ali muhabbet ve taraftarlığını halk arasında bir inanç sistemi ve hayat tarzı olarak yaşamakta olan Alevîlik, siyasi gayelere âlet edilen Hz. Ali ve Ehlibeyt istismarını da siyâsi Şîilik veya sadece Şîilik olarak anmak-tayız.

Bu açıklamadan sonra burada hétérodoxe (heterodoks) teriminin açıklığa kavuşturulması sanırım konunun önemine binaen isabetli olacaktır.

Hétérodoxe (heterodoks) teriminin sözlük anlamı, kabul edilmiş dini esaslara aykırı olan, genel esaslara muhalif demektir. Müsteşrikler tarafından Ortodoxe teriminin karşıtı olarak kullanılan hétérodoxe, kilise tarafından kabul edilmiş ve esasları kesin hükümlerle belirlenmiş resmi Crédo'nun, inanç esaslarının dışına çıkan, yani i'tizâl ederek tekfir'i hak eden secte'lere, fırkalara işaret eder. Özellikle Hristiyanlık için geçerli olan bu terimlerin, olduğu gibi İslâma aktarılması ve Sünnîlik için Ortodoxe, Sünnîlik dışındaki

fırkalar için hétérodoxe terimlerinin kullanılması, insanı fevkalâde ciddi yanlışlıklara sevkedebilecek bir kavram kargaşası doğurmak-tadır. Bir kere İslâm'da resmi inanç esaslarını, yani Crédo'yu belirlemek için tâ baştan beri, Hristiyanlıktakine benzer resmi bir din teşkilâtı mevcut olmamış; bu iş doğrudan Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Sünnet'i tarafından belirlenmiştir. İslâm fakîh ve kelâmcıların ittifakına göre de, Tevhîd-Nübüvvet-Meâd (Allah'a, Peygambere ve Ahiret'e iman) esaslarına inanan herkes İslâm dâiresi içindedir. Bu esasların dışındaki hususlar ile bunların anlaşılma ve anlatılma şekilleri üzerindeki ihtilaflar, dinin özüne ve aslına dahil değildir. Dolayısıyla bu hususlarda farklı görüşleri savunanlara ve bu görüşlerini tevhîdi zedelemeyecek, lekelemeyecek biçimde kendi kültürlerinden gelen unsurlarla bezeyenlere, kesinlikle hétérodoxe damgası vurulamaz (9). Aksi halde İslâm dünyasında, dün de bugün de sâdece hétérodoxe var olmuştur demek gibi gayr-i ilmi ve gerçek dışı bir durumda kalırız: Çünkü din, târih boyunca ona inananların millî ve mahallî kültürleriyle yaşamış ve zenginleşmiştir.

Bu bakımdan Türkmenlerde ve Şeyhlerinde, İslâm öncesi Türk din ve kültüründen birtakım izlerin varlığına takılarak onlara hétérodoxe demek, pek haklı bir davranış olmasa gerekir.

Diğer taraftan, özellikle Türklerin müslümanlığı din olarak seçmeye başladıkları tarihten itibaren, siyâsi ve gayr-i âdil tutumları sebebiyle Emevi idaresine karşı oldukları ve Hz. Ali ile soyuna daha muhabbetle yaklaşıp İslâmiyeti, tasavvuf meslek ve meşrebi içinde benimsedikleri bir gerçektir. Onun içindir ki, Selçuklu Sultanları ve devlet adamları tekkeler ve zâviyeler kurarak ve kurdurarak hem şehirlerde hem de köylerde İslâmiyetin

(9) Bu hususta geniş bilgi için Bk: E. R. FİĞLALİ, Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri, İstanbul, 1993 (Altıncı Baskı), sf. 19-21; E. R. FİĞLALİ, Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik, İstanbul, 1991 (İkinci Baskı), sf. 109-110.

daha yumuşak ve munis çehresini dile getiren ve yaşayan dervişler, ahîler, dedeler, babalar eliyle tasavvufî neş'e ve neşveyi daima diri tutmaya çalışmışlardır. Elbette her konuda olabileceği gibi, bu alanda da tasavvufu ve tekkeleri kötüye kullanan, siyâsî ve dünyevî emellerine âlet edenler bulunmuştur. Bu duruma, siyâsî otoritenin zaafa uğradığı, haksızlık ve adâletsizliğin kol gezdiği buhran dönemlerinde sıkça rastlanmıştır.

Satırbaşları halinde ifadeye çalıştığımız bu sebeplerden dolayı Anadolu'ya gelen Yesevî Türkmenlerini hétérodoxe değil, eski Gök -Tanrı (Tengri) inancıyla yoğrulmuş melâmî meşrepli samimi müslümanlar olarak görmek, tarihî vâkıalara daha uygun düşmektedir; çünkü unu-tulmamalıdır ki, daima Batı'ya doğru vukû bulan Türk fetih harekâtı ile birlikte ilerleyerek zâviyeler kuran ve böylece fütuhattan evvel ve onunla beraber fetih ve iskan edilen bölgeyi Müslümanlaştıranlar, birçok köye ismini veren, elinin emeği ve alnının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren bu dervişler ve derviş meşrepli Türkmen kütleleri olmuştur.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında bu "misyoner" ruhlu Türk dervişlerinin ve şeyhlerinin oynadığı rol pek büyüktür. Onlar "Ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel mânen" (10) fethetmişlerdir. Kurdukları zâviyeler, içtimâî ve dinî cereyanların ortaya çıkardığı önemli propaganda ve kültür müesseseleri, yeni açılan beldelerde yerleşen Türkmenlerin yerleşme ve teşkilâtlanma merkezleridir.

Anadolu'ya İslâm dünyasının Mâverâünnehir ve Horasan gibi gelişmiş kültür merkezlerinden gelen şeyhler ve dervişler, çoğunlukla göçebe ve yarı göçebe Türkmenlerin yaşadıkları köyler, bayırlar, ovalar ve dağ başlarına değil, şehirlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

(10) Ö. L. BARKAN, "Kolonizatör Türk Dervişleri", Vakıflar Dergisi - II, İstanbul, 1974, 283.

Bunlar daha çok Vahdet-i Vücut mektebi gibi tasavvufun felsefî ve ahlâkî bir sistem halinde ele alındığı İbn Arabî; müsâmahanın ön plânda tutulduğu ve estetik değerlere ağırlık verildiği Kübrevî ve Sühraverdi okullarına mensuplardı. Dolayısıyla bağlı oldukları tasavvuf okulları, bir bakıma görüşlerini üst seviyede idareci ve aydın kesime yaymalarını icbar ediyordu.

Nitekim Muhyiddîn İbnu'l-Arabi ile evlatlığı Sadreddin Konevî, Necmeddin Dâye, Bahâeddin Veled, Burhâneddin Muhakkık, Evhadüddîn Hâmid el-Kirmânî tarafından temsil edilen bu okullar ve nihayet bu okulları birleştirerek ahlâk, estetik, hoşgörü, ilâhî aşk ve cezbeden örülü görüşleriyle yepyeni bir ufuk açan, musiki, semâ ve şiir gibi üç estetik unsura dayanarak "Anadolu'nun Acem harsına meftûn şehirlerinde ve yüksek mefâhilde daima taraftar bulmuş" (11) olan Mevlâna Celâleddin-i Rûmî Anadolu'da Konya, Kayseri, Tokat, Sivas ve Amasya gibi önemli yerleşme ve kültür merkezlerindeki halkın dini hayatının ve tasavvufun teşekkülünde hatırı sayılır tesir icrâ etmişlerdir.

Diğer taraftan, Müslüman olmakla beraber şehirlerde yaşayanlardaki gibi kitâbî din kültüründen uzak göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasında ise Türklerin eski kam'larının yerini alan Ata'lar, Baba'lar ve Dede'ler, kitâbî din mümessilleri olan fakı'ların öğrettiklerinden daha basit ve sade bir İslâmiyeti bu insanların anlayabilecekleri dil ile ve yaşamakta oldukları gelenek ve göreneklerine uygun bir tarzda, onları da Müslümanlaştırarak anlatıyor ve yayıyorlardı (12). Bu vasıflarıyla onlara, kendine mahsus özellikleriyle Türk tasavvuf anlayışının temelinde eski Türk inancının büyük ölçüde Yesevîlik ve Melâmiliğin şekillenmiş tezahürleri görülür. Horasan'dan kalkan bu gelenekler Ahmet Yesevî'den,

(11) Fuat KÖPRÜLÜ, "Anadolu'da İslâmiyet", D.E.F.M., II/4, 388.

(12) Fuat KÖPRÜLÜ, "aynı makale, 296-97; Aynı yazar, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", 46 v.d., 97-98; İbrahim KAFESOĞLU, "Selçuklu Tarihi", sf. 160.

Yesevî sürekçisi Ebu'l Vefa'ya oradan Geyikli Baba, Baba İlyas ve Hacı Bektaş-ı Veli'ye ulaşmıştır(13).

Yesevî halifelerinden olan Ebu'l Vefa Bağdat yöresinde düşüncelerini yaydıktan sonra Baba İlyas-i Horasanî'yi Anadolu'ya göndermiştir. Bu zat Vefâîye tarikatına mensuptur. Bu tarikatın piri olan Bağdadî, Badaih'li Şeyh Ebû Muhammed Allah al-Şanbaki'ye bağlıdır ve Rifailik ile meczedilmiştir. Ebu'l Vefa da, annesi ölünce, Şeyh Ebû Muhammed Şanbaki'nin yanına gitmiş ve ondan manevi dersler almış ve bu alanda zirveye ulaşmıştır (14).

O devirde Vefâîlik, Rifâîlikten ayrı bir şey değildir. Ahmed Yesevî de Rifâî ile görüşüp Rifâîye hırkası giymiştir. Bu bakımdan Yesevîlik ile Vefâîlik ve Rifâîlik arasında bir bağ vardır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin görünüşte mensubu bulunduğu Mesudîye Hanıkâhı (Baba İlyas Dergâhı) içinde Anadolu'ya göç etmiş Türkmen şeyhlerinin mevcudiyeti, din endişesinden tamamen özgür bulunan zümrelerin bu muhite bağlanmalarını sonuçlandırmıştır. Bilhassa Hacı Bektaş-ı Veli'nin etrafında toplanan ve vefatından sonra bu zatın mezheb ve meşrebini neşre çalışan Abdal Musa, Sarı Saltuk Baba, Barak Baba ve Seyyid Ali Sultan gibi haklarında menkabeler teessüs etmiş şahsiyetlerin mevcudiyeti ile bu daire genişlemiş, bir taraftan Yunus gibi lirizmin şahikalarına yükselmiş ve halk ruhunun büklümlerini çözecek iktidara malik şairlerin

coşkunluk ile terennüm ettikleri bir şiir mektebi husule gelmiştir. Diğer taraftan Kalenderîler, Abdallar, Haydarîler, Şemsîler vb. gibi seyyah dervişler de Hacı Bektaş-ı Velî ocağına bağlanmışlardır (15).

Anadolu tarikat faaliyetleri yalnız bu zümrelere inhisar etmemekte idi. Bu tarikatlardan başka Halvetiler de halkı cezbe (kendinden geçirme) de muaffak oluyorlardı. Ve tekkeleri halkın pek fazla rağbet gösterdiği birer irfan muhiti sıfatını taşımıştır. Halvetiler'in silsileleri İbrahim GEYLANİ'ye ulaşır. Bu zat Suhrevardî'nin feyzine varis olmuştur. Tebrizi'den de inabe alarak tarikatını ikmal eden Geylani, Asma-i Sab'a ile süluk (girme) yolunu ihdas etmek suretiyle tarikat sahasına Celvet sevincini getirmiştir. Bu zatın etrafında toplananlar arasında Fargani ile Erdebili de bulunmaktadır. Tarikat bu iki zat tarafından temsil edildiği zaman iki ayrı şube meydana gelmiştir:

Fargani ile devam eden yola Safeviye veya Erdebiliye adı verilmektedir.

Bu vadinin, Anadolu üzerinde müessir olmasını temin eden zat ise Hiyavî'nin halifesi olan Şirvanî'dir. Şirvanî, Sivas'a yerleşerek halka Halvetiliği telkin ederken, Baba İlyas'da Hiyavi vadisinin en kuvvetli mümessili olarak faaliyet göstermeye başlamıştır (16). Şeyh Hiyavi onu Amasya'ya göndermiştir. Amasya, tarikatların Anadolu'ya intikalinde bir köprü başı vazifesini ifa etmiştir (17).

Amasya'da Baba İlyas'ın etrafında toplanan Halvetî şeyhleri, Irak tarafından gelen Arap menşeli tarikatlara, Rifâî dervişlerine v.s. yabancı kalmadıklarından bu muhitteki tasavvufî akidelerin dokusunda hayli müessir olmuştur (18).

(13) Geniş bilgi için bak. Nejat BİRDOĞAN, Anadolu'nun Gizli Kültürü, Alevîlik, sf. 103-110.

(14) Ebu'l Vefâ, Emevi halifelerinin çağdaşıdır. Emevîler Al-i Beyt'e düşman idiler. Zaman da onların lehine çalışıyordu. Al-i Beyt'i öldürmeye ve vatanlarından sürmeye kadar işi götürünce Seyidler yeryüzünün geçitli bölgelerine dağıldılar. Seyyid Ebu'l Vefa'nın Mevmune adlı annesi de oğluyla birlikte Doğu Anadolu'ya gelmiştir. Türk kültürü ile büyümüştür. "Tezkiretu'l Muttakin (veya Menâkıb-ı Tacü'l Arifin) adını taşıyan ve 1371 yılında kaleme alınan Menâkıbnâmedeki "Şeyh Boğa Batu, Şeyh Muhammed Türkmanî, Şeyh Turhan, Şeyh Tekin, Şeyh Muhammed Belikisa" gibi adlar Türk adıdır. Hüseyin soyundan olması da halk arasında saygın bir yer kazanmasına neden olmuştur.

(15) Kasım KUFRALI, (KÜFREVİ), Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı, İ.Ü. Edb. Fak. Doktora Tezi, 1949.

(16) Kasım KUFRALI, a.g.e.

(17) Kasım KUFRALI, a.g.e.

(18) Kasım KUFRALI (KÜFREVİ), a.g.e.

Baba İlyas Amasi'nin yerine geçen Zekeriya-i Halveti ile Halifesi Rahman Çelebi bu dairenin genişlemesine çalışmışlardır (19).

Erdebili'ye mensup şeyhler, Safevîye çeşnisini Anadolu'ya sokmağa fazla uğraşmışlarsa da, Şîî temayüllü Şeyhlerin tarikata siyasi bir çeşni vermesi dolayısıyla halkın ve devletin şiddetli bir mukavemeti ile karşılaşmıştır (20).

Mamafih, Bursa'nın meşhur Velisi Aksarayî ile Fanari bağlı bulunduğu Erdebilî ile Şeyh İbrahim Erdebilî'nin tasavvuf neşvesini temsile muvaffak olmuştur. Aksarayî'nin etrafında toplanan şeyhler arasında Kara-mani ile Hacı Bayram Veli (Ankaravi) gibi zatlar bulunmaktadır. Hacı Bayram Veli, Sünnî muhite hürmet eden bir tarikat mensubudur. Tarikatı, Nakşibendilik'ten mülhemdir. Meşrebi Batı Anadolu'da süratle yayılmıştır. Bir taraftan halifesi Ak Şemseddin vasıtası ile daha sıkı bir nizam altında desteklenen vadi, Dede Ömer Sıkkınî'nin tesiri ile Melamî çeşnisine sahip olarak Melamiye zümresinin teessüsüne yol açmıştır (21).

Hacı Bayram Veli'ye Anadolu'nun devlet ve Osmanogullarının koruyucusu olarak inanılır. Hacı Bektâş-î Velî'ye de Ordunun koruyucusu olarak inanılır.

13. Yüzyılda Anadolu'da oluşan tasavvufî ekollerin, insanlığın muhtelif ırklarının karışımından vücut bulan büyük şahsiyetlerin, vahyin son ürünlerinin mecmuası olan İslâm'a getirdikleri yorumlar olarak kabulü, arzetmeğe çalıştığımız yaklaşımın bir uzantısı olacaktır. Bu bakımdan, andığımız asır Anadolu'sundaki erenlerin, aslında aynı gayeye hizmet eden ruhsal görevliler olduklarını kabul etmekteyiz. Bunlar arasındaki

"çekişme, tartışma, terslikler" in ise, kısır ve materyalist tarih tenkitçiliğinin veya materyalist anlayışın beslediği sosyolojik tenkitçilik teranesinin ötesinde, yine bir evrensel taraflarının olduğunu kabul etmek durumundayız. İnsanlığa, vahyin son ürünlerini sunan Kur'an, ölümsüz-lügünün bir mucizesi olarak, sembolik-elastiki ayetler içerir. Bu yekûn, muhtelif devirlerde, muhtelif mekan ve ihtiyaçların icabettirdiği yeni şartlara göre yeniden yorumlanacaktır. Bu da Kur'an'ın emridir.

Andığımız asır Anadolu'su, bu noktadan, insanlık tarihinin en ilginç gelişmelerine sahne idi. Bu topraklarda, anılan zaman içinde vücut bulmuş her fikrî ekol ve tarikatın serdettiği aksiyon ve düşünce, Kur'an'a getirilmiş bir yorumdu: Değişik ırksal, kültürel, geleneksel v.s. nüanslar taşıyan bir yorum. Bir nokta değişmezlik arz ediyordu: İslâm'ın, başka bir deyimle Kur'an ve Sünnet'in haki-miyeti, meseleleri, hétérodoks-ortodoks kıstasıyla fuzulî didişme vadisine çekmek yerine, bu genel perspektifi esas almak daha güzel sonuçlar verecektir kanısındayız. Bununla birlikte, biz, İlâhî maksat ve muradın şu veya bu olmasının; zahiri, dış ölçülere değer verilmesine engel olduğunu söylemek istemiyoruz. Tenkitler, tahliller, sebep - sonuç ilişkileri üzerinde durulabilir. Fakat, ortalığı birbirine katarcasına Anadolu'da o devirde tamamı İslâm'a hizmet gayesiyle serdedilmiş yorumlar olan gelişmeleri bir takım spekülâtif mütâlâalarla makbul - gayrimenkul ayırımlarına tabi tutmak isabetli bir yol değildir düşüncesindeyiz.

Bu bilgilerden sonra o devirde Anadolu'nun durumu neydi? Gerek Moğol istila ve cefasının tazyiki, gerekse Selçuklu devletinin sahip olduğu imkanların cazibesi, Anadolu'ya muhtelif yerlerden birçok Sûfî-Dervişin toplanmasına sebep olmuştur. Bu tablonun zaruri sonucu olarak, Türkistan'dan Suriye'ye kadar çok büyük bir bölgeden hemen her tarikate mensup kişilerin Anadolu'ya akın akın geldikleri görülüyor. Böylesine karmaşık bir ortamda, böylesine karmaşık bir kitle ve bunların bağlı oldukları fikrî-tasavvufî

(19) Kasım KUFRALI, a.g.e.

(20) Kasım KUFRALI, a.g.e.

(21) Kasım KUFRALI, a.g.e.

disiplinler arasında bir yığın sürtüşme, çekişme ve ithamın vücut bulacağı, kuşkusuzdur. Bu ithamların sebepleri, sadece hétérodoksi olamazdı. Tam aksine temelde ekonomik, politik çıkar hesaplarına dayalı olan itham ve yıpratmalar, en geçerli akçe olan dinsel - felsefî suçlamalar halinde ortaya konabilirdi. Biz, Babâî isyanı da dahil, o devir hareket ve ayaklanmalarının hemen hepsinde, bu tesbitin dikkate alınması gerektiğine inanıyoruz.

Şu hususu da arzetmek isteriz: O günkü Anadolu gibi, bütün toplumun çevresinde toplanıp yoğunlaştığı dinsel-tasavvufi temayül ve ideler ve tabii ki bunları temsil edenler, bütün gözleri üzerlerine çekerler. Böyle olunca da, toplumun müsbet ve menfî bütün iniş çıkışlarında bu unsurları kilit kavram ve şahıslar olarak görürüz. Gelişmeler, yücelmeler, başarı ve zaferler onların çevresinde halkalandığı gibi, yıkılış, çöküş, başarısızlık ve hoşnutsuzluk da onların etrafında mânalanır. Böyle bir ortamda, gerçekteki sebebi (buna ekonomik, politik, tarihi v.s. sebep de diyebiliriz) ne olursa olsun, her türlü gelişme ve oluşum dinsel bir renk ve karakter içinde zuhur edecektir. Çünkü mühür fikir ve hakim ide, din - tasavvuftur.

O halde, 13. yüzyıl Anadolu'su gibi bir ortamda, başını dinsel-tasavvufi liderlerin çektiği, fakat temelde tamamen ekonomik - hayati sebeplere dayanan hareketlerin, isyanların, saf akîde planında ve metafizik bir yaklaşımla, soyut bir inanç konusu halinde ele alınmaları ve çağlar önce başka toplumlarda ve başka şartlar altında oluşmuş akîdelerden birine bağlamak suretiyle spekülâtif bazı sonuçların çıkarılmasına basamak yapılmaları doğru olmaz. Üzerinde olduğumuz zaman içinde oluşan bazı aksi-yonları, daha ilk adımda "hétérodoks - ortodoks ayırımını kullanarak hiç zahmet çekmeden şu veya bu inanç kategorisine sokmalarına "Çok garip" nazariyle bakmaktayız.

Milâdî 16. yüzyılı da, tasavvuf tarihi açısından değerlendirdiğimizde bu asrı, Osmanlı toplumundaki huzursuzlukların,

ezilmişliklerin, entrikaların, siyasî hırsların tarikatçılık veya daha geniş bir ifadeyle dincilik kisvesine bürünerek arzı endam ettikleri bir zaman çerçevesi olarak gösterebiliriz. Toplumun mühür fikri, din, özellikle tasavvufî görünüm arzeden dindir. O halde kıymetler ve hezimetler bu mühür fikir etrafında dönüp dolaşacaktır. Böyle olunca da, asgarî müştereklerde birleşmek asla beklenemez. Çünkü bu durumda sömürülecek, heyecan istismarına malzeme yapılacak şey kalmaz. Eğer Yavuz'la Şah İsmail, ikisi de Sünnî veya Şîf olsalardı, saltanat kavgasından başka bir gaye peşinde olmayan bu insanlar, kitleleri ikiye bölerek peşlerine nasıl takacaklardı? Bunların her biri, mühür fikrin biricik savunucusu olarak sahneye çıkmak zorundaydılar. Yavuz Şah'ı, Şah da Yavuz'u İslâm'a ihanet ve Allah'ın hükümlerini ihlalle suçlamak durumundaydı. Aksini yapsalardı, iki Türk lideri, kalabalıkları neyle coşturabilirlerdi? Dinin siyasete alet edilmesi ve din devleti çalışmalarının hızlandırıldığı günümüzde 2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas'ta 37 kişinin ölmesi yukarıda arzetmeye çalıştığımız toplumsal kışkırtmalarla sağlanmadı mı? İslâmiyet'e zarar vermedi mi? Bu olaylardan ders alınarak bugünkü lâik T.C. devleti kurulmuştur. Bir kere Atatürk'ün getirdiği inkılâplar, bir taklitçilik hareketi değildir. Atatürk çağdaş uygarlık olarak Batıyı model almıştır, ama Batıyı körü körüne taklit etmemiştir. Türkiye'nin ihtiyaçlarını bir tarih şuuru içinde, yaşanan ıstıraplı derslerin ışığı altında tesbit etmiştir. Lâiklik böyle doğmatik, Fransa'daki lâikliğin tıpa tıpa aynı olan bir lâiklik değildir. Lâiklik, Türkiye'ye has bir lâikliktir. Nasıl Atatürk Milliyetçiliği ırkçılıktan ve ümmetcilikten ayrılıyorsa, lâiklik de kendine has bir muhteva taşıyor. 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması Türkiye'nin ihtiyaçlarına uygundur. Çünkü memleketimiz dindardır ve Atatürk lâikliği dindarlığa karşı değildir. Atatürk lâikliği, hurafelere, batıl inançlara ve dinin saptırılmasına ve bilhassa bunun bezirgancılığına, sömürücülüğüne karşıdır. Onun için devlet bu işi yüklenmiştir.

Bu konuda söyleyeceğim bir başka nokta şudur: Bu hassas meselenin çözümünde özellikle bizlere düşen birtakım ödevler olduğudur. İlmi tartışmanın ötesinde din ve devleti, din ve bilimi karşı karşıya maksatlı olarak getirmek isteyenlere alet olunmamalıdır. Ayrıca din kisvesi altında gözüken fakat aslında Türk devletini çökertmeye yönelen hareketlere iç ve dış kaynaklı propagandalara kapılmamalıdır.

DİN

Din, inananlar kadar karşı çıkanların da tereddütsüz kabul ettikleri gibi, ilk insanla var olan ve insanlığın sonuna kadar da var olmaya devam edecek bir köklü kurumdur. İnsanın var olduğu yerde din de vardır; çünkü din duygusu, insanın yaratılışında mevcuttur.

Geniş anlamıyla din, insan ile Tanrı arasında kutsal bir bağıdır. İnsanoğlu, öteden beri hayata bir anlam vermek istemiştir. Düşünürler, evre-nin başlangıcını, sonunu ve nasıl oluştuğunu çözmeye çalışmışlar, varlık âlemini anlamak istemişlerdir. Din, bu konular yanında insanın varlık âlemindeki yeri ve sorunları hakkında, insanoğluna peygamberleri aracılığı ile çözümler sunan kutsal değerler manzumesi olarak değerlendirilme-lidir.

Son din olan İslâmiyet, insanlığın gelişmesine muvazi olarak, akıl sâhiplerini Hz. Peygamber'in tebligatını kabule çağıran bir ilâhî buyruklar manzumesidir ve onları, kendi serbest seçenekleriyle doğrudan doğruya hayra, güzele ve doğruya iletir.

Kısaca, din dediğimiz zaman, aklımıza vahye dayanan bir sistem gelir. Bu gerçek, İslâm düşüncesinde şu cümle ile formüle edilmiştir:

"Dinin koyucusu yalnız Allah'tır."

Burada bir noktaya işaret etmek durumundayız:

Vahye dayalı din ile insanoğlunun "din" adı altında kümelendirdiği ve genelde "diyanet" denilen geniş alanı birbirinden ayırmak gerekir. Diyanet, sadece vahye dayalı katıksız dini değil, din adına insan idrakinin getirdiği yorumlar bütünü de içeren çok geniş bir alandır. Bu geniş alanda zamanların ve mekânların değişmesiyle hükümler, başka bir deyimle şartlar değişir. Bu bakım-

dan ilmihal kitapları dinden çok diyânet alanının ürünleridir. Bu ürünler üzerinde zaman zaman yapılması gereken değişikliklere bakarak "dinde reform" deyimine geçerlilik tanımak, bilimsel açıdan yanlıştır. İslâm, aslî kaynağı tüm orijinalitesi ile korunan bir din olarak bu iki töhmetten de uzaktır. İslâm'da da bir diyânet alanı olarak, vahy kaynaklı prensipler insanla ilişkileri sırasında akıl ürünlerine ileri derecede yaklaşmış ve iki alan birbiri ile karıştırılabilmektedir.

TÜRKLERDE İNANÇ

İslâmiyete girmeden önce Türklerin hayatı üzerinde araştırma yapan bilim adamları, Türk inançları ve dinleri üzerinde de durmuşlardır.

Meselâ, Irène MELİKOFF, "... eski Türklerin Gökyüzü Tanrı'sı, Gök-Tengri'dir.. Yüzyıllar boyunca Türkler yeryüzü dinlerinin bir çoğunu tanıdılar: Manicilik, Budhacılık, Nesturilik, Ortodoks veya Katolik Hristiyanlık, hatta Musevilik. Günümüzde de, Orta Asya'da Budhacılığa bağlı Türkler vardır: Sarı Uygurlar, Moldavialı Gagauzlar, hattâ Karamanlılar, Ortodoksturlar. Karahitler de, Musevidirler. Fakat başlangıçta Türkler, Şamanı idiler. Bugün de Sibiry'a'da ve Orta Asya'da Şamanı Türkler vardır.

"Şaman İnançlı Türkler, Gökyüzü Tanrısı (Gök-Tengri) ile doğa güçlerine tapıyorlardı: Toprak ve Su (Yer-Sub), böylece tanrısallaştırılmış oluyorlardı. Din öncüleri, birçok işlevleri bulunan Kam-Ozan'lardı: Onlar, din uluları ve aynı zamanda, büyücü, utacı ve çok zengin sözlü, edebiyatın saklayıcısı idiler. Türk edebiyatının en eski kaynaklarından biri Kitâb-ı Dede Korkut'tur. Dede Korkut, Eski Türklerin Kam-Ozanlarını temsil eder. Selçuklular döneminde Anadolu'da İslâmlaşmış Türkmenlerin din ulularına Baba ve Dede de denilmekte idi" der (22).

İbrahim Agah ÇUBUKÇU, İslâmiyet'ten önce Türklerde Din konusunda şunları söylüyor: "Eski Türklerde bir sıralar inanç, totemciliğe dayalı idi. Herhangi bir aşiret, topluluğunun atası ola-

(22) Irène MELİKOFF, Uyur İdik Uyardılar, İstanbul, 1983, sf. 30-31; Irène MELİKOFF anılan eserinde: "Orta Çağ Kaynaklarında, henüz Müslüman olmayan göçebe Türk nüfusa Türkmen adı veriliyor. Ben de Türkmen sözünü bu anlamda kullanıyorum" demektedir.

rak bir nebatı veya hayvanı kutsal sayardı. Türkler, dinle karışık töreler arasında, genel ziyafet, mahiyetindeki şölene, sürgün avına, birbirinin yasını tutmağa önem verirdi. Türklerde, yukarıda mavi gök, aşağıda kara yer iki dinî unsur idi. Bazı Türk boylarında Yer-su kutsaldı. Perilere, ata saydıkları Kurt'un adına ve semanın ruhu adına yılda bir kez ibadet yapıldığı bilinmektedir. Yeryüzünde Yer-Su adına iyilik yapan ruhlar yüksek dağlarda, nehir kaynaklarında ve ormanlarda kalırlar. Türkler bu sebeple buralara kurban sunarlardı. Dini merasimleri, dini önder sayılan Kam'lar yürütürlerdi" (23).

Ziya Gökalp'e göre, Türklerin dini sistemi, Toyonizm ve Sihrî, sihre dayanan sistemleri Şamanizm idi. Gökalp, dini sistemi (Tyonizm) milli, Şamanizmi, dışardan alınmış sayıyordu. Bu dinin rahibine, "Toyon" deniliyordu (24). Gökalp, din ile sihrin, birbirini tamamladığını söylüyordu. Fakat, Prof. Kafesoğlu, Prof. Caferoğlu'na dayanarak "Toyan" kelimesinin Türkçeye, Çince "Taojen" den geçmiş olduğunu açıklıyor (25). Abdülkadir İNAN'da Toyonizm'in, Budizm olduğunu söylemektedir. Ona göre, Türkler eskiden beri Şamanist idiler (26).

Osman Turan'a göre, "Eski Türkler çok geniş sahalara yayılarak hudut bölgelerinde yabancı din ve kültürlerin tesirlerine maruz kalmakla beraber, XI. asırda İslâmiyet umumî ve millî bir din haline gelinceye kadar Şamanîlik büyük göçebe kitleler arasında hâkim bulunuyordu. Herodot'un belirttiği bazı inanç ve merâsimlere bakılırsa Şamanîliğin tarihini M.Ö. VI. asra kadar çıkarmak

(23) İbrahim Agah ÇUBUKÇU, a.g.e. sf. 10.

(24) Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1976, sf. 116-125. (Hazırlayanlar: İsmail AKA - Kâzım Y. KOPRAMAN)

(25) İbrahim KAFESOĞLU, "Eski Türk Dini", Tarih Enstitüsü Dergisi sayı: 3'den ayrı basım, İstanbul, 1973, sf. 20.

(26) Abdülkadir İNAN, Tarih ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1954, sf. 1-2. Ayrıca bk, aynı yazar, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976.

mümkündür. Hunlar devrinde "Tanrı" kelimesi hem göğü, hem de ulûhiyeti ifâde ediyordu. Bu devrin hükûmdarlarına verilen Tanrı Kulu unvanı da Türklerin ilâhî hâkimiyet telâkkisinin başlangıcını, gökle alâkalı olduğunu ve tek Allah inancına doğru bir tekâmülün mevcudiyetini gösterir (27).

İbrahim KAFESOĞLU, totemcilik meselesinde şunları söylemektedir:

"Eski Türklerde totemciliğin mevcut olduğu ileri sürülmüş, delil olarak da Kurt'un ata tanınması, bu hayvana karşı saygı duyulması başta olmak üzere, 19. Yüzyılın 2. yarısında Orta Asya Türkleri arasında tesbit edilen ve totemcilikteki şuringa'yı andıran put - fetişler vb. gösterilmiştir. Reşîd-üd-dîn, Câmî'ût-tevârîh adlı eserinde (14. asrın ilk çeyreği) 24 Oğuz boyunu sıralarken, her dört boy için bir kuşu ongon olarak belirtmektedir. Ancak bütün bunları eski Türkler'de totemcilik inancının mevcut olduğuna dair gerçek deliller kabul etmek müşküldür. Çünkü totemcilik sadece, bir hayvanı ata tanımaktan ibaret değildir. Bir inanç sistemi olarak onun sosyal ve hukukî cepheleri de vardır ki, sistemin yaşaması için bu şartların tamam olması icabeder.

"Totemcilikte ana hukuku cârî iken, Türk âilesi esasta, baba hukukunun ağır bastığı pederî karakterde idi. Bir klân dini olan totemcilikte mülkiyet ortaklığı olduğu halde, Türklerde hususî mülkiyet büyük rol oynuyordu. Totem inancında aynı toteme bağlı olanlar birbirleri ile akraba sayılır. Halbuki Türkler'de kan akrabalığı vardır. Totemci topluluklarda her klânın ata tanıdığı ayrı bir totemi bulunur. Türkler'de ise, bütün bir kavmin kutlu saydığı yalnız bir hayvan mevcuttur. Totemcilikte, yalnız hayvanlar değil, meselâ, bir taş parçası, bir ağaç, yağmur suyu vb. totem olabilir. Türkler'de Kurt'un saygı görmesi ise, yüzbinlerce baş sürülerin ot-

(27) Osman TURAN, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Cilt I, sf. 150 vd.

ladığı bozkırların korkulu hayvanı olmasından ileri geldiği düşünülebilir ki, bunun temelinde dini bir tasavvur keşfetmek güçtür. Kurt efsanesinin toplayıcı bir vasa sahip bulunması, klânları birbirinden ayıran ve onları karşı karşıya koyan totemcilik anlayışına aykırı düşmektedir. Klânların fertleri kendi totemlerinin adı ile anılırlar. Türkler'de ise her ferdin, her âilenin ayrı adı vardır. Eski Türkler'de Kurt-Ata'nın yaşadığı yer kabul edilen mağara'da belirli törenler tertiplemek geleneği, kurt'un vücudu ile değil, mâzisi karanlıklara karışmış eski hâtıranın canlandırılması ile ilgilidir. Nihayet klân, totemine taptığı hâlde, Türklerde Kurt'a tapılmaz. Totemcilikte görülen ve her dokunduğu şeyi kutsallaştıran mana telakkisi de Türklerde olmadığı gibi, totemcilikte ruh'un ölmezliğine inanılmadığı halde, kâinatı bile ruhlar dünyası olarak bilen eski Türkler'de dini inancın temellerinden birini ruh'un ebediliği teşkil eder ve bu sebeple ataların ruhlarına adaklar adanır, kurbanlar kesilirdi. Esasen linguisti-quistique araştırmalarda eski Türk topluluklarında totemciliğin mevcut olmadığını göstermiştir (28).

Aynı yazar, Şamanlık meselesinde de şunları söyler:

"Dinden ziyade bir sihir karakteri ortaya koyan ve esasen bir bozkır - Türk inanç sistemi olmayan Şamanlığın Tanrı ve "Yer-Su" inançları ile bir ilgisi mevcut değildir. Şamanlık inancı üzerinde en derin araştırmayı yapmış olan M. Eliade, bütün Orta ve Kuzey Asya topluluklarında dinî-sihrî hayatın daha ziyâde şaman etrafında merkezileştiğini, fakat şaman'ın dinî faaliyetlerin hepsinde icracı durumunda olmadığını, bir çok törenlere, meselâ Tanrı'ya kurbanlar sunulmasına şamanların katılmadığını, ayrıca sihrî-dinî hayat şamanlıktan ibaret olmadığından, her sihirbazın da Şaman sayılmadığını ve şamanlıkta hastalara şifa vericilik esas unsurlardan ol-

(28) İbrahim KAFESOĞLU, Türk Bozkır Kültürü, Ankara 1987, sf. 85-87.

makla beraber, her şifa verici kişinin şamanlıkla vasıflandırılama-yacağını belirttikten sonra, Şamanlığı kısaca extase (yüksek haz heyecanı ile insanın kendinden geçmesi hali) tekniği diye tarif eder." (29).

Hikmet TANYU, Gök Tanrı dininin Hz. İbrahim'den gelen Haniflik inancına benzeyen bir inanç olduğunu belirtmektedir (30).

Şaban KUZGUN'a göre, Haniflik inancı, Türklere, Zül-Karney'n kanalı ile gelmiş olabileceği gibi, bizzat Hz. İbrahim'in çocukları ve onların soyu vasıtasıyla da gelmiş olabilir. Hattâ Vani Mehmet Efendi, Arâis'ul-Kur'an isimli eserinde Zül Karney'nin Oğuz Han olduğunu ifade etmektedir (31).

Türkler, kendi dini inançlarını temsil eden tipleri Kam, Baksı, Ozan, oyun gibi adlarla çağırıştır (32).

Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU, Türklerin inancını üç noktada toplamaktadır:

1. Tabiat Kuvvetlerine İnanma: Eski Türkler tabiatı bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı: Dağ, Tepe, Kaya, Vâdi, Irmak, Su Kaynağı, Mağara, Ağaç, Orman, Volkanik Göl, Deniz, Demir, Kılıç vb., bunlar aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca Güneş, Ay, Yıldız, Yıldırım, Gök gürültüsü, Şimşek gibi ruh - tanrılar tasavvur edilmişti.

2. Atalar Kültü: Ölmüş büyüklere tâzim, atalara saygı "baba hukuku" nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir.

(29) İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e., sf. 88-89.

(30) H. TANYU, Türklerin Dinî Tarihçesi, İstanbul 1978, sh. 20 vd. Ayrıca bk. Aynı yazar, İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980.

(31) Ş. KUZGUN, Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi, Hazar ve Koray Türkleri, Ankara 1985, sh. 88, 90.

(32) M. F. KÖPRÜLÜ, Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1966, sh. 57-58.

3. Gök - Tanrı Dini: Türk topluluğunun asıl dini bu idi. Eski çağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştı. Yaratıcı, tam iktidar sahibi idi. Aynı zamanda "Semavi" mahiyete hâiz olup, çok kere "Gök - Tanrı" diye anılıyordu. Gök - Tanrı, bütün Türklerin ana kültü durumundadır (33).

Tarihte çeşitli Türk kitleleri, bulundukları çevreye göre bir çok dinlere de girmişlerdir ve bu durum, İslamiyet hariç, Türk kavimleri üzerinde menfi tesirler doğurmuştur. Avrupa Hunlarının kitle halinde hristiyanlığı kabul ettikleri söylenemez ise de, Çin'de devlet kuran Tabgaç'lar, karşılıklı sosyal intikaller yanında Budizmin de tesiri ile 495 yılından itibaren "millî" unsurları yasak etme neticesinde Çinlileşmişlerdir. Bir kısım Türkler de Museviliğe ve Hristiyanlığa girmişlerdi (34).

Eski Türkler'in inancının merkezinde Tengri vardır. Bunu, yardımcı ve koruyucu iyeler, Gök ve yer iyeleri, kara iyeler ve ata ruhu / arvak'lar ile tamamlamak mümkündür. Türk hayatında bu olağanüstü güç sahibi varlıklarla, insan hayatı arasında aracılık yapan din adamına Kam adı verilmektedir. Pek çok fonksiyonu üstlenen Kam, dini otoriteyi temsil eder. Türkler, iyiliklerin ve kötülüklerin iyelerden ve arvaklardan geldiğine inanırlardı. Bu yüzden onları kızdırmaya, onların yardımlarını kazanmaya, onları memnun etmeye çalışırlardı. Bu nedenle atalarımız Türkler, yılın belirli zamanlarında Tengri, iyeler ve arvaklar için ayinler düzenler ve ayinler de kurbanlar kesip şükranlarını onlara sunarlardı. Her varlığın bir iyesi olduğuna inanan Türkler, onları kurban ve saçı ile kazanmaya çalışırdı (35).

(33) İbrahim KAFESOĞLU, Türk Bozkır Kültürü, sf. 90-96.

(34) İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e., sf. 102-104.

(35) Hikmet TANYU, "Eski Türklerin Dini Totemcilik ve Şamanlık Değildir", V. Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul 1985; A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1968, sh. 245, 415-418.

Bütün bu izahlardan anlaşıldığına göre, İslâmdan önce Türklerin ebedî Tanrı inancına erdikleri ve birçok konularda İslâmiyete yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Esasen, diğer ilâhi dinlerle de temasa gelen Türkler, İslâmiyetle temase gelir gelmez onu kısa zamanda benimsemişler ve büyük çoğunluğuyla İslâmiyete geçmişlerdir. Fakat eski âdet ve geleneklerinden bazılarını da devam ettirmişlerdir. İleriki sayfalarda anılan bazı inançlar ve davranışların bugünkü Türkiye ve çevresinde, dış Türkler arasında da yaşadığını göreceğiz.

GÖK - TANRI (TENGRİ)

Türkler, İslâma girmeden önce tek tanrılı yüksek bir inanç siste-mine sahiptir. Yer, gök ve halkın yaratıcısı Tanrı, iyi ve kötü günlerinde, güçlük zamanlarında Türklerin imdadına yetişir, başlarına Semâvi menşe'den gelen kahramanlar gönderir ve bu kahraman onları yok olmaktan kurtarır. Bunun yanında eski Türkler'in tabiat olayları, kaya, dağ, su, orman gibi bazı inanç kültleri de vardır. Bu kültler bugün Anadolu'da da yaşamaktadır.

Türklerin Gök - Tanrı inancı ile, İslâmiyet'teki Allah inancı arasında yakın bir bağ vardır. Göktürk kitabelerinin bir çok yerinde, "Tengri" (Tanrı) den bahsedilir (36).

"Tengri, Gök - Tanrı'dır. Gök Tanrı, mavidir, ilksiz ve sonsuzdur, yücedir. Evrenin kendiliğinden oluşmuş ya da yaratılmış olmasına göre yaratıcı ya da değildir. Buyruklarını verir, insanlar üzerinde baskı yapar. Hükümdarlar tarafından şamanlar ve ölüle-rin kuşruhları tarafından erişilebilir; habercileri kartallar ve şahinler, yaşam veren ve kadınları dölleyen ışık ışınları sayesinde insana doğru gidebilir." (37).

Cengiz Han'ın atalarından Alan - Kawa çadırında yatarken, Pencereden birden parlak bir ay girmiş ve Alan - Kawa'yı gebe bırakmış. Ay çadırdan giderken de, kadının gözlerine kurt ve arslan gibi bir şeyler görünmüş. Moğolların gizli tarihinde ise, Alan - Kawa geceleyin yatağında yatarken çadırın bacasından giren ay ışığı içinden etrafa ışık saçan parlak ve sarışın bir adam girmiş kadının karnını okşadıktan sonra bir köpek şekline bürünerek ay ışığı hüzmesine tırmanarak gitmiş (38).

(36) İbrahim KAFESOĞLU, "Eski Türk Dini", Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 3'den ayrı basım, İstanbul, 1973, sf. 28-30.

(37) Jean-Paul ROUX, Türkler'in Tarihi, (Ter. Galip Üstün), İstanbul 1989.

(38) Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) Ankara, 1989, sf. 43.

Uygurların Türeyiş Destanı'nda Kayın ağacı'ndan Işık çıktığı anlatılmaktadır (39).

Türk Mitolojisinde Ay'ın erkek, Güneş'in de dişi olduğu bilinir. Burada rol oynayan şey, ışıkları ve bu ışıklarla inen, sembolik bir hayvan yerine girmiş olan Tanrı'nın kendisi veya elçisidir (40).

İslâmiyete göre de ışık Nur'dur. Nur, İlâhî Işık'dır (Nur Suresi 35 nci Ayet). Halk arasında ışıklı yüzler için "kalbinin Nuru yüzüne vurmuş" tabiri vardır.

Erzurum'un Çat İlçesi Soğukpınar köyündeki Hacı Miro ziyaretinden bazı geceler ışık geldiğine inanılır. Çat ilçesinin Bağlıca köyündeki ziyaretin ismi "Işıklı Ziyareti"dir. Erzurum'un Hazal Hatun ziyaretgâhında Hazal Hatun, kutsal gecelerde elinde ışık tutarak tepenin üzerinde görünürmüş. Erzurum'un Şefkani ziyaretinde de bazı karanlık gecelerde ışık görüldüğüne (41), yine Kayseri İncesu'daki Şeyh Aslan ziyareti'nin Kızılören bölgesinde geceleri ışık yandığına, Kayseri'nin Yeşilhisar Mirali Dede ziyaretindeki iki mezar arasında geceleri ışık yandığı; yine Kayseri Bünyan Musa Şeyh Türbesinde perşembe'yi cuma'ya bağlayan gece yeşil bir ışık yandığına inanılır (42).

Harput'ta halk, Dağkapı mezarlığında mezarlardan ışık görüldüğü ve mezarda yatanların Tanrı'nın muteber ve makûl kulları olduğu için Nur içinde kaldıklarına inanır (43).

(39) Bahaeddin ÖGEL, a.g.e., sf. 83.

(40) Bahaeddin ÖGEL, a.g.e., sf. 132.

(41) Zeki BAŞER, İçtimai Adetlerimiz - İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz, Ankara 1972, sf. 213.

(42) S. ÜNVER, H. GÜNGÖR, Ş. KUZGUN, Ü. SAİM, A. TAŞAN, Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, Kayseri, 1990 (yayınlanmamış alan çalışması).

(43) İ. SUNGUROĞLU, Harput Yollarında, 3. c. İstanbul 1961, sf. 264.

Elazığ'ın Maltepe bucağındaki İkitepe köyünde bulunan Evliya Baba'nın efsanesine göre, Baba'nın mezarında gece çıra yanmakta ve gündüz de toprağından ışık çıkmaktadır (44).

Mezarından ışık çıktığına inanılan yatırlar halkın dilekte bulunma, şifa umma ve yağmur duasına çıktıkları yerlerdir.

Yatsı namazına kadar, yıkama yeri dahil ölünün bulunduğu her yerde ışık yakmak, nefsin gezmesi açısından, o nefse faydalıdır (45). Kırkı çıkmamış annenin ve yavrusunun Al karısından korunması için ışık yakılması Anadolu'da çok yaygındır.

İbn Fazlan, Oğuz Türklerinde bir tek yaratıcıya inanılışını şöyle anlatır:

"İçlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını sema'ya kaldırıp -bir Tengri- der. Bu Türkçe -bir Allah- demektir. Zira Türkçe de bir -vâhid- ve Tengri ise Allah demektir." (46).

Prof. İbrahim KAFESOĞLU, Türkolog Gy. Nemeth'in, "Tengri" kelimesinin Türkçe bir kelime olduğunu belirterek, Türklerin tek Tanrılı bir dine sahip bulunduklarını, yerde ve gökte bir takım kutlu güçler bulmalarının, Şamanizmin delili olamayacağını söyler (47).

(44) İ. GÖRKEM, Elazığ Efsaneleri, sf. 64. (45) Sırrı Ulvi ÇAVUŞOĞLU, Tasavvuf Mektupları, İzmit, 1987 - 1990 (Yayınlanmamıştır).

(46) İbn Fazlan Seyahatnamesi, Tercümesi, İstanbul 1975, (Hazırlayan Ramazan ŞEŞEN), sf. 31.

(47) İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e., sf. 33 ve diğer sayfalar.

Gök-Türk âbidelerinin girişindeki, "üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldıkta, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış, insanoğlunun üzerine atalarını Bumin Kağan ve İstemi Kağan, kağan olarak oturmuşlar" şeklindeki ifade; yağız yeri, mavi gökleri ve insanoğlunu yaratan bir Tanrı'nın varlığı inancını çok net olarak bildirmektedir. Mavi gökte artık yaratıcılık, ulûhiyet isnad edilmemekte, onun yaratılmış olduğu belirtilmektedir. Tengri kelimesi ise bu zamanlarda, artık sâdece Tanrı'ya tahsis edilmiş bulunmaktadır. Bu inancın bir özelliği, Tanrı'nın Türk Tanrı'sı olarak düşünülmüş olmasıdır. O'na ibâdet edilir, dua edilir ve kurban kesilir. Bu millî dindir ve adı Gök-Tanrı dinidir.

Gök-Türk âbidelerine göre, İmparatorluğun kurucuları Bumin ve İstemi kağanları, Türk töresini yürütmeleri için Tanrı tahta çıkarmıştır. Türk budunu yok olmasın ve yükselsin diye İlderis Hakanı Tanrı yükseltmiştir.

Mengü Kağan'ın, İslâm elçisine söylediği aşağıdaki sözler ise, Türklerin İslâmiyet ile karşılaştıkları dönemdeki dinî inançlarını tereddütsüz bir biçimde açıklamaktadır:

"Biz tek bir Tanrı'ya inanır ve taparız. O'nun emri ile yaşar ve ölürüz. Dünya ve âhirette mücâzat ve mükâfat da O'na aittir. Tanrı, görünen ve görünmeyen herşeyin hâlikidir. Allah sizlere kitaplar gönderdi, ama siz onların yazdıklarını tutmazsınız. Biz ede gaibi bildiren Kamlar verdi. Onların dediklerini yapar ve huzur içinde yaşarız." (48).

Kezâ İslâmiyet'teki âhiret telakkisi ile eski Türkler'deki âhiret telâkkisi arasında da bir bağ kurulmuştur. Rûhun bekâsı meselesi her iki dinin müşterek fenomeni durumundadır. Ruhların ölümsüzlüğü ve meleklerin varlığı bilinir. Ruhlar, iyilik seven, fe-

(48) Nevzat KÖSEOĞLU, "Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler", İstanbul 1990, sf. 34-35.

nalık getiren olmak üzere iki gruba ayrılır. En çok sözü edileni de koruyucu Melek olarak "Umay" denilen tanrıça zikredilir.

Tengri; "Bay Ülgen, Tengere, Kayra Kan gibi adlar ve sıfatlar kazanmıştır. Fakat bu yüce varlık da yine Tengri gibi bütün iyelerin ve varlıkların üzerindedir ve herşey onun iradesine tabidir. Onun hizmetindedir ve onun verdiği emirler çerçevesinde görevlerini yürütürler.

Kamların dualarından da, Ülgen'in esas yaratıcı kudret olduğu açıkça anlaşılmaktadır." (49).

Yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları, kızları ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur edilmiştir. Oğul iyeler, iyi iyelerdir. İnsanların iyiliği için çalışırlar. Bunlardan başka Bay Ülgen'e yardım eden büyük iyeler de vardır: Yayık, Suyla, Karlık ve Utkuçi gibi. Bunlardan Yayık, Bay Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar ve insanları kötü kara iyelerin şerrinden korumağa çalışır (50). Kam, sunduğu kurbanı, Bay Ülgen'in yanına Yayık gözetiminde çıkarır. Kızlar ise Ak Kızlar veya Kıyan diye anılır. Esas görevi, Kurban ayını sırasında Kamların kulağına güzel ilâhiler fısıldamak ve onlara bu yolda ilham vermektir. İslâmi devrede bunların yerini melekler almıştır: İsrail, Azrail, Cebrail ve Mikail gibi. Yayık'ın yerini ve rolünü Cebrail yüklenmiştir.

Koruyucu Melek olarak adlandırılan Umay, çocukların koruyucusudur. Umay, bu koruyuculuk görevini, doğum sırasında, doğumdan sonra, çocuklar erginlik çağına ulaşınca, er adını kazanınca kadar sürdürür.

Umay hakkında Mahmut Kaşgarî şu malûmatı vermektedir: "Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan Son'dur. Kadınlar, Umay ile

(49) Yaşar KALAFAT, Doğu Anadolu'da Eski Türk inançlarının izleri, Ankara, 1990, sf. 20.

(50) A. İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1972, sh. 26-41.

tefcül ederler. Umay'a taparlarsa Oğul olur, derlermiş" (51). Burada tapınmayı mukaddes, saygı gösterme, kutsama anlamında düşünüyoruz.

Günümüzde Anadolu'nun bazı yörelerinde, (özellikle Doğu Anadolu'da.) doğumdan sonra eş, veya son adı verilen kısım, insan ayağı basmayacak ıssız temiz bir yere gömülür. Bu inanç Anadolu'daki Türkler'in Umay iyesine karşı gösterdikleri saygının bir ifadesidir. Doğumla beraber yemek verilmesi / doğum aşısı dökülmesi de yine Umay iyesini memnun etmek için yapılan merasimlerdir. Buna benzer merasimlere Yakut Türkleri arasında rastlanmaktadır (52).

VII. yüzyılda Avrupa ve Balkanlara yerleşen Avar Türklerinde Umay, bir kuş biçiminde tasavvur edilir ve kimin başına gölgesi düşerse, onun Kağan olacağına inanılır (53).

Baş a kuş konması veya kuş pislemesi uğur sayılır ve bu durumla karşılaşan kişinin zengin, yahut yüksek mevki sahibi olacağına inanılır. Umay iyesi ile ilgili bu tür inanç kalıntılarına Anadolu'nun hemen her yerinde rastlanır.

Fenalık getiren ruhlara ve Azrail'in fonksiyonuna gelince: Kara iyeler arasında yer alan Yağız Yir iyesi ile Erlik arasında bir ilişki vardır. Çünkü, Yağız Yir kavramı, Türklerde yeryüzünü değil, yeraltını göstermektedir. Kara toprak altıdır. Kara sular yeraltındadır. Türkler onu, Yirlik / irlık / erlik, yani yer altında olan, oraya ait olan şeklinde tasavvur etmektedir (54).

A. İnan, Erlik iyesini şu şekilde tasvir etmektedir:

(51) Besim ATALAY, Divanü Lügat-it Türk Tercümesi, Ankara 1985, C. 1. sh. 123.

(52) A. İNAN, "Umay İlâhesi", Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1968, sf. 399.

(53) S. BİLHAN, "Eğitim - Bilim - Sanat" Ankara, 1988, sh. 9.

(54) Yaşar KALAFAT, a.g.e., sh. 24.

"Erlik, insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister, istediği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını (iyelerini) gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalıyarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar." (55).

A. İnan'ın bu tasvirinden, Erlik'in aynı zamanda, Semavi dinlerde ve bu dinden olan Müslümanlıkta yer alan Azrail'in fonksiyonunu yüklendiğini anlıyoruz. O, yaratıcının emrini yerine getiren durumundadır. Nitekim Altay Türkleri'nin inancına göre, her insanın sağında Yayıcı adı verilen iyilik iyesi (ak iye), sol omuzunda Erlik'in gönderdiği kötülük iyesi (kara iye) vardır. Kur'an-ı Kerim'in Beled Suresi 18-19 ve 20. ci ayetleri de bu anlamdadır:

"İşte onlar sağın adamlarıdır (uçurlu kişilerdir). Ayetlerimizi tanımayanlar ise solun adamlarıdır (uçursuz kişilerdir). Onlara (kapıları) üzerlerine kilitlenecek bir ateş vardır!"

Ak ve Kara iyeler, doğumdan itibaren, doğan kişinin yaptığı iyi ve kötü işleri kaydederler. Ölüncü, önce Erlik önünde yaptıklarının hesabı görülür. Yani, yeraltına indirilir. Tıpkı İslamiyet'teki gömülme ve sual melekleri inancı gibi. Burada, iyilikler ağır basarsa, Erlik ona dokunamaz ve Yayıcı denen Ak iye onu alıp göğe çıkarır. Aksi halde, orada kalır ve cezasına uygun yere Erlik tarafından gönderilir. Bu inanç, uçmak / cennet veya cehennem / tamuğ inancının bir tezahüründen başka bir şey değildir (56). İslamiyet'te de bu inanç vardır.

Erlik iyesinin hizmetinde olan iyelere, Yek (kara iye) adı da verilir. Yek'in anlamı Şeytan demektir. Bu anlamda bütün kötülük-

lerin kaynağı olan Yek, yani Şeytan, Semavi dinlerde dolayısı ile İslamiyet'te de mevcuttur. Yakut Türkleri bu iyelere, abaası adını verir (57).

Türk dünyasının hemen her yerinde görülen ve günümüzde de tüm etkinliğini sürdüren Alkarısı, da Umay koruyucu iyesinin zıttıdır. Üreme'nin ve çoğalmanın düşmanı gibidir. Daha çok yeni doğum yapan lohusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara musallat olduğuna inanılır (58). Bu iye muhtelif adlarla anılır: Albastı, Al, Albıs, Almış gibi. Kimi Türk boylarında ise bu iye, Kara Albastı ve Sarı Albastı şeklinde farklı iki iye olarak tasavvur edilir. Bu inanca göre, yeni doğum yapan kadının veya yeni doğan çocuğun ciğerlerinin sökülüp suya atılmasını önlemeyi ve geri yerine takılmasını sadece kamlar ve ocaklılar başarabilirmiş. Kamlar ve ocaklılar bunu, Sarı Albastıyı korkutarak veya kandırarak gerçekleştirirmiş. Kırkız ve Kazak Türkleri, Sarı Albastı'yı sarışın bir kadın şeklinde düşünür. Kara Albastı'nın ağırbaşlı, Sarı Albastı'nın ise hoppa tabiatlı bir iye olduğuna inanırlar. Bunlar, tüfek sesinden, demircilerden, Kamlardan ve ocaklılardan başka, hiç kimseden korkmazlarmış. Kamlar, onları afsun okuyup koyun ciğeri ile aldatmış ve ellerinden lohusanın veya yeni doğan çocuğun ciğerini alıp dönerlirmiş (59).

Malatya yöresinde Hıbilik, Alkarısı türünden bir varlıktır. Sadece kadınları değil, erkekleri de rahatsız eder. Umumiyetle kadın olmakla beraber erkek şeklinde olanları da vardır. Yanına gittiği erkeğin göğsüne oturur ve boğazını öldürünceye kadar sıkarak. Hıbilik'i insanoglu yakalayabilir ise O'na bol altın getirir (60).

(57) A. İnan, Tarihçe ve Bugün Şamanizm, sh. 41.

(58) A. İnan, "Al Ruhı Hakkında", Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1968: sh. 259-267.

(59) A. İnan, Şamanizm, sh. 171

(60) A. B. ALPTEKİN, Fırat Havzası Efsaneleri, (Bingöl, Elazığ-Malatya, Tunceli), 1990, sf. 113.

(55) A. İNAN, a.g.e., sh. 40-41.

(56) W. Radloff, Sibiry'a'dan, (Terc. A. Temir), İstanbul, 1956, C. II, K: I, sh. 6-7.

Çemişgezek'de Gıbilik diye bilinen varlık uykudaki insanları basan bir kara iyedir. Basılan kimsenin dili tutulur. Kımıldayamaz, konuşamaz, ter içinde kalır. Gıbilik bastığı kişinin gözüne kedi şeklinde gözükür. Bazen de bir külâhı vardır. Bu külâh sihirlidir. Külâhı kapalı kişinin zengin olacağına inanılır (61).

Anadolu'da Kırk Basması veya Kırklama, Al Karısından korunmak için yapılan bir dinî gelenektir. Ağırnas'da bebek, Çeyreş yöresinden getirilen su ve 40 adet ufak taşla kırklanır, sonra annesi kırklanır. Böylece bebek ve annesi "habis ruhlar" dan korunmuş olunur. Bebek ve anne kırkları çıkıncaya kadar yalnız bırakılmaz. Aksi halde onları "Al" basar, Al, gür kızıl saçlı, iri yarı korkunç bir kadındır. Anne ve çocuğu delirtip veya öldürmemesi için yanlarına, bıçak, bayat ekmek, Kur'an konulur (62).

Adıyaman'daki inanca göre Alkarısı, lohusanın odasına hem kapıdan ve hem de bacadan girer (63).

(61) N. ÇİFTÇİ, Çemişgezek'in Tarihi, F. Ü. Fen-Edb. Fak. Tarih Bölümü, Lisans Tezi, Elazığ, 1989, sf. 48.

(62) Orhan ÖZBEBİL, Ağırnas'ın Sosyal Yapısı ve Tarihçesi, Kayseri, 1988.

(63) Mehmet YALVAÇ, GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi'nin) Adıyaman İçinde Su Altında Kalacak Yerlerde Sosyolojik Bir Araştırma, Türk Dünyası Araştırma Dergisi, s. 77, sf. 19.

KURBANLI AYINLER VE TÖRENLER

Atalara kurban kesen ve bu işi bazı mukaddes mahallere giderek yerine getiren Türkler'in bu davranışlarıyla İslâmiyet'teki Hac, din târihçileri tarafından birbirine mümâsil sayılmıştır. Asya Hunları yılın ilk ayında Tanhu'nun sarayında ve ilkbaharda (5. ayda: Bizim takvime göre Haziran'da) Lung Ç'eng (Ongın nehri bölgesinde) de, Gök-Türkler ve Uygur'lar yine aynı ayda Tamir Irmağı kaynağında ve Hunlar sonbaharda Tai-lin'de Gök-Tanrı'ya, atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi. Gök-Türklerin, biri ilkbaharda hâkan başkanlığında ülke ileri gelenlerinin iştiraki ile büyük törenler tertitledikleri, ata mağarasında olmak üzere, Tanrı'ya, atalara kurban sundukları üç kutsal törenleri vardı. Hükümdar Tanhu, gündüz güneşe, gece tolun (aya) tâzim ederdi. Hunlar, Gök-Türkler, Uygurlar teşebbüslerinin isabetini ayın ve yıldızların hareketleri ile kontrol ederlerdi. Tabgaç'larda da ilk ve sonbaharda atalara kurban sunulur, tapınak makamındaki taş-ev içinde kesilen kurbandan sonra, civara kayın ağaçları dikilirdi ki, bunlardan kutlu ormanlar meydana gelirdi (64).

Türk inanç sisteminde güneş, koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir iye mevkindedir. Hun çağından itibaren atalarımızın güneşi Kün diye adlandırdığı bilinmektedir (65). Bugün gün anlamında kullandığımız kelimenin eski şeklidir. Kün'ün kut-

(64) De Groot, Die Hunnen, sf. 60; İbrahim KAFESOĞLU, Türk Bozkır Kültürü, Ankara 1987, sf. 90-91.

(65) Bahattin ÖĞEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, sh. 90; Bahattin ÖĞEL, Türk Mitolojisi, İstanbul 1971, C. II, sh. 169.

sanması, Hun çağına kadar uzanmaktadır. Türk kağanlarının güneşe hürmetlerinden dolayı otağlarının doğuya, güneşin doğduğu yöne açıldıklarını Çin kaynakları kaydetmektedir (66). Kağan da, Güneş de, Türk hayatında kötülüklerle mücadele eden, bereketi sağlayan, huzuru temin unsurlardır. Kağanın güneşe ve aya nisbeti de aynı koruyuculuk vasfını taşımasından kaynaklanıyor. Güneş ve ay gibi kötülüklerden koruyan fonksiyonuna sahiptir. Türkler'in, güneşe veya diğer nesnelere hürmet göstermesi, ululaması, Tengri'nin onlara verdiği inanan olağanüstü niteliklerden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan Kağan'a kurban sunulması, kendisine tapıldığı anlamı taşımaz (67). Esas şükran gösterilen, kurban sunulan varlığın tengri olduğudur. Ve huzura Kam tarafından çıkarılmaktadır. Buradaki düşünce, tıpkı "Yaradanı severiz, yaradan dan ötürü" inancından başka birşey değildir.

Güneş ile ilgili pratiklerin değişik biçimlerde de olsa, günümüze kadar devam ettiğini görüyoruz. Anadolu'da güneş doğmadan kalkmak inancı vardır. Güneş ışıkları, Tanrı'nın yeryüzüne inen nuru, ışığı kabul edilir ve inanılır. Bu inanç Hun çağından beri sürmektedir. Tunceli yöresinde, güneşin ilk ışıklarının değdiği taş ve kayaların öpülmesi, bu yerlere karşı saygı gösterilmesi aynı inancın yaşayan biçimidir. Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde, sabahın ilk ışıklarının değdiği yerlere birer taş dikilir ve buralara saygı gereği basılmaz. Kars çevresinde, güneşin batma saatlerinde uyumak iyi sayılmaz. Bu saatlerde "gün eşine kavuşuyor" denir. Uyuyan varsa, uyandırılır. Uyandırılmayanların veya kalkmayanların öleceğine inanılır. Yine Anadolu'da güneşin ilk ışıkları ile evin veya dükkanın kapısı açılırsa uğur ve bereket olacağı inancı yaşamaktadır (68).

(66) S. DİVİTÇİOĞLU, "KÖK - TÜRKLER" sh. 65.

(67) İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e. sf. 96.

(68) A. BURAN, "Eski Türk Gelenek ve Göreneklerimiz Fırat Havzasındaki İzleri", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1986, s. 12, sh. 43.

Güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca atılması, davul veya teneke çalınması, gürültü çıkartılması Türk inanç sisteminde görülen kara veya ak iyeler ile ilgili inançtan kaynaklanır.

Ay ve Yıldızlar da Kün gibi birer koruyucu iyedir. Onlar da, Kün'ün çekildiği anda, yeryüzüne Tanrı'nın insanoğluna gönderdiği ışığı indirmektedir (69). O yüzden çadırın tepe noktasında delik bırakılır ve karanlıkların içinden iyiliği taşıyan ışık, Tündük adı verilen bu yerden içeri dolar. Ay gibi yıldızlar da kişiye için için aynı rolü oynayan varlıklardır. Bu koruyucu iyeleri memnun etmek, onların rızasını sağlamak için kendilerine Hun çağından itibaren kurban kesilir ve bunun, tabiatın en canlı olduğu yılın beşinci ayında bir merasim ile ifa edilir.

Orta Asya budunlarından Altaylılar, güneş ile andıçerler. And sözlerinde "Gün Ana görüyor - Kün Ana körüptür" sözleri geçer. Müslüman Türklerden Mişer ulusu güneşle yemin eder: "Kuyaştır. And ediyorum (Güneştir and içiyorum)" der. Altaylılara göre güneş, ana; ay da, atadır. Yakut masallarından anlaşıldığına göre büyük yiğitler güneşin ve ayın koruması altında bulunurlar. Gök - tanrı inancına göre güneş ve ay, sürekli olarak birlikte kötü ruhların eline düşer. O zaman Şamanlar, bunları kötü ruhun elinden kurtarmak için davullara, tenekelere vurup gürültü ederek ruhları kaçırlar. Ay tutulması esnasında göğe ok atar, davul çalar, silahları birbirine vurur, bağırarak gürültü çıkarır. Böylece ay'ın yüzünü örten karanlığı yani kara iyeleri kovmaya çalışır. Yakutlara göre güneş ve ay iki kardeştir. Her ikisi de Tanrıdır (70).

Turfan kazılarında bulunan ve A. V. Le Cog tarafından yayınlanan, aşağıya aldığımız ilk Türk ilahisinde güneşe, aya ve göğe

(69) B. ÖGEL, a.g.e., sh. 180.

(70) A. İNAN, Şamanizm, sh. 3, 29.

verilen Tanrı gücü açıkca görülmektedir. Bu ilahiden kimi dizeler, Türkiye Türkçesi ile şöyledir:

Tan Tanrı kendisi geldi,
Kalkınız bütün beyler, kardeşler.
Tan Tanrıyı övelim,
Gören Güneş Tanrı.
Siz bizi koruyun.
Görünen Ay Tanrı,
Siz bizi kurtarın (71).

Hun Türk İmparatorları, bir dereceye kadar ay kültürüne bağlı kalmış, ona tapmışlardır. İmparator Tan Hu (Tanrı oğlu), Tan (gün) kararırken karargahından çıkarak tapınmaya gider ve her yeni doğan Ayı batıya dönerek kutsar (72). Yakut destanlarında yüksek ilah derecesinde olan kişinin adı "Yürüng-Aytoyon" dur. Kumuk destanlarından birinin adı "Aygazi" dir. Kara - Kalpakların savaş parolası "Ay-Şolpan" dır. Terekeme (Kara - Kalpak) lehçesinde "Şolpan'na, Çolpan (Çoban yıldızı)" denir (73). Tatar uruklarında davul derisinin üzerine güneş resmi çizilir. Türk boylarında Gökkuşağı'nın adı Fatma Ana Kuşağı'dır (74).

Anadolu'da bu Güneş ve Ay kültü bütün diriliği ile yaşamaktadır. Meselâ: Özellikle ay tutulması sırasında gürültü çıkarma, yıldızlara göre hava tahmininde bulunma yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkar. Çıkarılan bu gürültü ile, ay'ın yüzünü örten karanlıktan kurtulacağına inanılır. Yani kara iyeleri kovmaya çalışır.

(71) Reşit Rahmeti ARAT, "En Eski Türk İlahisi", Türk Yurdu sayı 4, 1959, sf. 46; N. TAN, "Türk Folklorunda Ay Tutulması", Türk Kültürü, Aralık 1974.

(72) Ahmet CAFEROĞLU, "Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 13, 1965, sf. 21.

(73) Ahmet CAFEROĞLU, "a.g.e.", sf. 25, 23-24.

(74) Geniş bilgi için bak: Mehmet ERÖZ, Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşılık, İstanbul, 1992.

Ay'ın ilk hilalini gören kişi, hemen toprağa ve altına bakar. Eğer, ilk hilâli gören kişi böyle yaparsa, sonraki günlerinin güzel ve bereketli geçeceğine inanır. Ay ışığında bekletilmiş ve uğruna inanılmış dere ve göllerden alınmış sular mahsulün bol olması için tarlayı sulayan suya katılır. Elllerinde siğil bulunanlar yeni doğmuş ay'a bakarak "ay'ı gördüm hoş gördüğüm siğilimin yerini boş gördüm" diyerek ovar ve tedavi olacağına inanır (75).

Güneş ve Ay'a karşı kirli su, çöp, kül dökülmez, işenmez, tükürülmez. Eski Türklerde gökte yıldız kayması olduğunda birinin öleceği düşünülür. Anadolu'da da bir yıldızın kaydığını gören kimsenin öleceğine dair bir inanç yaşamaktadır (76).

Doğu Anadolu'da Gök gürleyince niyet tutulur. İlk şimşek çakınca Sarıkamış yöresinde dişe demir vurulur, ayrıca kelime-i şahadet getirilir(77).

Silvan'da, ay tutulması, ayın büyük bir dev/div tarafından tutulduğuna inanılır. Dev'i korkutup ayı kurtarmak için silah atılır, teneke çalınır, yaşlılar dua ederler (78).

Tunceli'de yeni ay doğunca, O'na karşı ayakta durulur ve ibadet edilir. Bu esnada ibadet eden kimse, birisini görürse, yüzünü çevirir ve yeri öper, Allah'a dilek için dua eder. Aynı yörenin insanları sabahleyin güneşe yüzünü dönerek ibadet eder. Ayakta yapılan bu ibadette ibadet eden ağlar (79).

(75) Geniş bilgi için bak: Yaşar KALAFAT, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990.

(76) İ. KAFESOĞLU, "a.g.e.", sf. 92, XB. ÖGEL, "a.g.e.", sf. 284-285.

(77) Yaşar Kaya KALAFAT, Gök Tanrı İnancı ve Güney Azerbeycan - Doğu Anadolu - Kuzey Irak'da Türk İnanç Tabakalaşması, (yayınlanmadı) sf. 119.

(78) Mehmet Yaşar BAŞÇI, Tarihçe Silvan, Fırat Üniversitesi Fen - Edb. Fak. Tarih Böl. Lisans Tezi, Elazığ, 1989, sf. 196.

(79) Kaynak Kişi, Gündüz Cevahir, (zikreden, Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 126).

Yine Tunceli'de halk, ay hilâl iken fidan dikmez. Ay hilâl iken dikilen fidanın kurtlanacağına inanır. Dolunay'da da birşey kesilmez, bereketsiz ve hayırsız olacağı inancı vardır (80).

Çıldır'da yeni doğan aya bakıp dilek tutulur ve dileğin bir ihlas okunduktan sonra kabul olunacağına inanılır (81).

Sarıkamış'da genç kızlar geleceklerini bilebilmek için, dolunay'da önlerine, su ile ocaktan henüz alınmış kül ve bir erkek yüzüğü koyarlar. Ellerindeki aynayı, aya doğru tutarak, gördükleri şekilleri manalandırırlar(82).

Türk inançlarında ayna önemlidir. Ana / Ene / Ayna ilişkisinde, yaradılış "ak ana"yı Işıktan teşekkül etmiş bir kadın hayali olarak vermektedir (83).

Eski Türk inançlarını irdelerken Yaşar KALAFAT, ayna ile ilgili ilginç açıklamalar yapmaktadır: (84)

Ak Ana veya Ak Ene inancı, Altay Türkleri arasında yaşayan bir iye'dir. İnanca göre, Tengri Ülgen'e yaratma kudreti ve ilhamını bu iye vermiştir. Hala Altay Türkleri'nde yaşayan bu inanca göre, yer ve gök yaratılmadan önce herşey sudan ibarettir, yer yoktur, gök yoktur. Güneş ile Ay'da henüz yoktular. O zaman Tanrısal güçlerin en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası Tengre Kayra Kan vardır(86). Yaratıcısı Tengri fikri varlığını korumaktadır. Ak Ana / Ak Ene iyesi, su'yun bir yansıtıcısı oldu-

(80) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 126.

(81) Kaynak Kişi, D. Cevahir, (zikreden Yaşar Kala KALAFAT, a.g.e., sf. 128).

(82) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 128.

(83) N. Sami BANARLI, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1971, C. 1. sf. 30.

(84) Yaşar Kaya KALAFAT, "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna", 26-27 Nisan 1993 tarihleri arasında Antalya'da yapılan I.cı Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Sempozyumunda Verilen Tebliğ'den.

(85) A. İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1972, sf. 39.

(86) W. Radloff, Sibiryadan (Tür. A. Temir), İstanbul 1956, C. II, sf. 6-7.

ğundan ayna fonksiyonundadır. Bektaşî / Alevî inancında yer alan, "Aynaya baktım, Ali'yi gördüm", inancının altında, bu yansıtıcılıktan kaynaklanan semboller anlatılmak isteniyor. Tengri, yaratıcısı su / ayna ile varlıkları kılmıştır.

Yakutistan'lı Uhhan'ın ifadesine göre, (87) Tuva Şamanları, ayna'dan ayinlerinde yararlanmakta ve gelecekte haber almada ayna'yı kullanmaktadır.

Göktanrı inancı'na dair bilgi veren ansiklopediler, "Tanrının gönderdiği bir varlık, göğes madeni iki büyük ayna koyarak, dünyayı aydınlatmıştır"(88).

Allah'ın, sır ve hikmetlerini aksettirdiği için Hz. Muhammed (S.A.V.) in kalbi, Mir'ât-ı Muhammed (Muhammed'in Aynası), Mir'ât-ı Muhabbet (sevginin Aynası) vb. adlarla anılır.

Mevlânâ, Allah'ın büyüklüğünü görmek isteyen, "suyun yüzüne baksın" demiştir. Buradaki kasıt, Sudan yaratılmış olan insanın yüzüne bakılmasıdır (89).

Tuzluca yöresinde, namaz kılınırken, seccadenin kible kısmına ayna, taş ve tesbih konulmaktadır (90).

Ağrı yöresindeki bir inanca göre, sevgililerden birisi diğerine ayna hediye etse ve çiftler evlenmeseler dahi, Aynayı alan, aynayı verenin hayalinden kurtulamaz (91).

Gaziantep'te gelinin başı hazırlanırken duası yapılır ve duvağına ayna konur. Zara'da, gelin eve gelince, evin eşığının önünde bir ayna ile bir Kur'an-ı Kerim tutulur. Gelin her ikisini de öperek başının üzerine koyar (92).

(87) UHHAN, Şamanizm üzerine lisans üstü eğitimi yapmıştır. 21-23 Mart 1993 tarihleri arasında Antalya'da yapılan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayına katılmıştır. (zikreden Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e.).

(88) İslam Ansiklopedisi, "Şamanizm" maddesi, sf. 325.

(89) Sebahattin GÜNGÖR, "Ayna Hakkında", İzmit 1991, (14 Daktilo sahifesi yayınlanmamış metin)

(90) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 11.

(91) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 16.

(92) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e.

YUĞ TÖRENLERİ

Eski Türklerde ölüm halinde yas törenleri yapılır, kırlarda ise, ölünün bulunduğu çadırın etrafında sür'atli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç baş dağıtılır, yüz, kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır, ölenin atları, kuyrukları kesilerek kurban edilir, ayrıca yemek verilirdi. Bu törenlere "Yuğ" denilmektedir.

Kırkız Türkleri, biri ölünce ölünün etrafında üç kere dolaşıp tavaf ederler, ağlar ve sonra ölüyü yakarlar. Kalan kemiklerini bir araya getirip toplar ve bir yıl geçtikten sonra, bu kemikleri mezara gömerler. Ölü ardından ağlama bu sırada cereyan eder. Buna benzer daha eski defin adetlerinin H'yung-nu kavimleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir (93).

Türkler'le ilgili bir yuğ törenini anlatan Stanislas Julien, gördüğü tören hakkında şu malumatı vermektedir:

"Bir adam ölünce cesedini çadırına koyarlar, oğulları, yeğenleri ana, baba cihetinden akrabası birer koyun, yahut birer at, yahut çok sayıda sığır ve at öldürerek ona kurban ettiklerini göstermek üzere çadırın önüne uzatırlar. Sonra onun etrafında acıklı fer-yatlar kopararak atla yedi defa dönerler ve çadırın kapısına gelince bir bıçakla yüzlerini çizerek. Yedi defa dönmek bitince dururlar ve uğurlu birgün intihap ederek ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı yakarlar. Bunların külleri toplanır ve ölü muayyen zamanlarda gömülür. Gömülme merasiminden sonra mezarın yakınına taşlar konulur ve bir kitabe dikilir. Dikilen taşların adedi, ölünün hayatı boyunca öldürdüğü düşman sayısına eşittir." (94)

Batı Hun Türk İmparatoru Atilla'nın ölümü sırasında yapılan Yuğ töreninde, onun macerasını anlatan ağıtlar çalınıp söyle-

nirken, dinleyenlerin yüzlerini yırtıp kanattıkları, atlarıyla ölünün etrafında dolaştıkları, düdüklerin, davulların, çalıp-söyleyen ozanların ağıtları ile, acılarını ve gözyaşlarını içlerine akıttıkları söylenmektedir. (95)

Bu tür Yuğ merasimleri Gök-Türkler'de, Bulgar Türkleri, Hazar ötesi Türkler'inde de görmekteyiz. (96)

Kazaklar'da ölünün gömüldüğü zaman arkada bıraktığı dul zevcesinin kızlarının saçlarını kesmesi adettir. Kesilen saçlar, ölü ile beraber ve diğer eşyaları ile birlikte mezara gömülür. (97) İnsan saçları gibi, ölenin atının kuyruğunu kesmek de, bir matem alame-tidir.

Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde ölenin kıymetli eşyaları bir ağaç parçasına giydirilip süslenir. Etrafında dönülür, davul, zurna çalınır, ölünün yaptığı işlerden söz edilir, üst-başlarını yırtarak üzüntülerini ifade ederler (98).

Göktürk'ler, ölüyü anmak ve ruhunu dinlendirmek için kurban keser ve herkesin katıldığı büyük ziyafetler verirlerdi ki, bunun adına "Yug" veya "Yog" denirdi. "Yugladı" veya "Yogladı" demek, ölünün aş verildi demektir. Kaşgarlı Mahmud, Türk uruklarının örf - âdetlerini anlatırken, onların ölüme bağlı adetlerinden de bahseder. Onun da, ölü için verilen aş'a (yemeğe), "Yog" dediğini görüyoruz. Kaşgarlı, bu kelimenin şu ma-nalara geldiğini açıklıyor: "Matem, Yas, Ölü gömülmesinden sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek" (99). Misal olarak şu cümleyi veriyor: "Ol ölüğe yogladı ol, ölü için yemek verdi".

(95) S. BULUÇ, Kuşaktan Kuşağa Erzurum Folkloru, Sayı 8, Ankara 1987, sf. 367.

(96) S. DİVİTÇİOĞLU, Kök Türkler, sf. 96; İsmail AKA, "Hazar - Ötesi Türklerde Din ve Dini İnanışlar", Türk Kültürü, 1980, s. 215-216, sf. 307-311.

(97) S. BULUÇ, "Şamanizm", s. 8, sf. 367.

(98) Hayri BAŞBUĞ, Yezidilik İnanç, İstanbul 1987, sf. 113; A. R. YALGIN, Cenupta Türkmen Oymakları, Ankara 1977, C. I. sf. 61.

(99) Kaşgarlı Mahmud, Divan, III, 143.

(93) D. W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, Ankara 1942, sf. 69.

(94) M. F. KÖPRÜLÜ, Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1966, sf. 88-89.

Dede Korkut destanlarında buna "Kazanların aşlarını dök-dü", "Aş yemekçe gelmez bana", "Umanına usanına aş yedürdüm" (aş yedirmek, aş vermek, aş dökmek) deniyor (100).

Büyük Selçuklu Hakanı Sultan Melikşah'ın oğlu öldüğü zaman, çeşitli Türk urukları, atlarının kuyruklarını kestiler, eyerlerini tersine çevirdiler, karalar giydiler, kadınlar saçlarını yoldu. Bağdat halkı da, bir hafta dükkanlarını kapamak suretiyle mateme katıldı (101).

Aydınolu Mehmed Bey öldüğü zaman, yakınları yas tutmuş ve saçlarını kesmişlerdir. Saruhanolu Süleyman Bey'in ölümünde de Umur Bey onun için yas tutmuş ve saçlarını kesip, başını açmıştır (102).

Bütün Türk lehçelerinde "Tul" (dul) kelimesi, mâtem dolayısıyla at kuyruğunu tullamak (kesmek) demek olduğu gibi, savaşa girmek için hazırlanmış at manasına da gelir (103).

Büyük Selçuklu Hakanı Sultan Alp Arslan, Malazgirt Meydan Muharebesinden bir gün önce, kendi eli ile atının kuyruğunu örerek bağlamıştır (104).

Kırgız ve Kazaklarda, ölen bir kimsenin evine veya çadırına kara bayrak çekilirdi (105).

Toroslarda, Akseki'nin Göktepe Yaylasında yaşayan Sülekli ve Saraçlı Oymaklarında, üzüntülü kimseye, "çadırınıza gara bayrak

mı asıldı?" diye sorulur. Bu vaktiyle yas işareti olarak, çadıra kara bayrak çekildiğini gösterir (106).

Muş'da ve Kars'da karalar giyen yaşlı aile için "karalı" deniliyor. Van, Malatya, Kars'da yas bayramına "Kara Bayram" denir. Azeri Türklerinde, ağır hasta ve cenazede kadınlar saçlarını yolup, yüzlerini yırtarlar. Savaş sırasında, cephede bir ferdi kayıp eden aile, çatıya siyah yas bayrağı asar (107).

Türkler, ölenin sağlığında nice iyi insan olduğunu, nice kahramanlıklar, iyilikler yaptığını ağıt yakma ile terennüm ederler (108).

Ağıt bir tür aklama törenidir. Ölü için iyi şahadette bulunma, ölüyü ağartmadır. Kişi ağlayarak keşfe uygun hale gelmiş olur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da: Kars, Muş, Ağrı, Van, Adıyaman, Tunceli, Urfa, Gaziantep, Elazığ, Sivas ve Kahramanmaraş'da ağıt yakma uygulaması vardır (109). Muş çevresinde yakılan ağıtlara Sabu denilmektedir (110). Söz konusu kelime Sagu'dan bozulma olup, ölü için yakılan ağıtlara verilen addır.

Erbil ve Kerkük Türklerinde ağıtçı kadınlara (ağlatıcılara) "sazlayıcı", ağlatmaya da "Sazlamak" denilir (111). Doğu Anadolu'da cenaze evine gelen ağlatıcı kadınlar ölü ile ilgili ağıtlar dizer, başsağlığı vermeye gelenleri ve ev halkını ağlatırlar (112).

Eski Türklerin ölüm törenlerinde ağlayıcılık görevini sığıtçılar yerine getirirdi (113).

(100) Orhan Şaik GÖKYAY, Dedem Korkud'un Kitabı, İstanbul 1973, sf. 52, 64, 66, 69, 128.

(101) Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara 1965, sf. 150.

(102) İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara 1970, sf. 137.

(103) Abdülkadir İNAN, "Altay'da Pazırık Harfiyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzahı", İkinci Türk Tarih Kongresi, sf. 148-149.

(104) Mehmet ERÖZ, Eski Türk Dini (Gök - Tanrı İnancı) ve Alevilik - Bektaşilik, İstanbul 1992, sf. 76.

(105) Abdülkadir İNAN, "Manas Destanında Aş - Yoğ Merasimi", Makaleler ve İncelemeler, sf. 121-122.

(106) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 76.

(107) Mevlüt Süleymanlı, Göç, sf. 42, 44.

(108) Yaşar Kaya KALAFAT, Doğu Anadolu Eski Türk İnançları, sf. 112.

(109) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 112.

(110) Cumhuriyetin 50. yılında Muş, Ankara 1974, sf. 4.

(111) Kaynak kişi, K. A. Osman, Erbil 1936 doğumlu.

(112) T. Kutsi MAKAL, "Anadolu'da Ağıtçı Kadınlar", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (bildiriler), Ankara 1986, C. II. sf. 245; M. ERÖZ, "Türk Topluluklarında Ölüm Adetleri Üzerine Bir Deneme", Türk Dünyası Araştırmaları, 1985, s. 35, sf. 56-57.

(113) A. İnan, Eski Türk Dini Tarihi, Ankara 1976, sf. 118-120.

Kırgız - Kazakların bazı boylarında kadınlar ağıt söyleyip, yüzleri duvara dönük otururlar, giysilerini ters giyerler. Bu adet Kıpçaklarda da vardır (114).

Kars'ın Yemençayır köyünde kadınlar, ölümün 52. nci gününe kadar giysilerini ters giyip başlarına kara başörtüsü bağlarlar. Van'ın Karahan köyünde kadınlar bir ay süreyle giysilerini ters giyerler (115).

Fırat / Elazığ çevresinde ölenin ardından kırk gün yas tutulur. Kadınlar ve kızlar acılarını ifade etmek için saçlarını / başlarını yolar, taşlara vururlar. Ölen kimse çok sevilen biri ise, ardından ağıt da yakılır (116).

Anadolu'da ölenin ardından, definden sonra unutulmadığını ve hatırlandığını, öbür dünyada rahat etmesi için ölümünün üçünde, yedisinde, dokuzunda, kırkında ve ölümünün yıl dönümlerinde merasim yapılır, ziyafetler verilir. Ölü aşı dökülür. Ölü aşına Kırk ekmeği, Kazma takırdısı, Kırk yemeği gibi isimler verilir. Bu aşı çokca insan çağrılır (117).

Karaylar, matem günlerinde, halka helva yedirirler. Cenaze defnedilip, geri dönülünce, siyah renkte "Udur" (Matem) helvası verilir. Ölünün 40. gününde Kahve renkli, senesinde Ak Helva verilir (118).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ölüm olduğu zaman üç gün yemek yapılmaz. Komşular yemek yaparak getirirler. İlk cuma günü

komşulara evde yapılan "un helvası" ve ekmek dağıtılır. Kırkinci gün mevlüt okutulur ve yemek yapılarak ikram edilir. Seneyi devriyesinde de mevlüt okutturulup, yemek verilir (119). Yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da "Ölü aşı dökmek" çok yaygındır (120).

Antalya çevresinde de ölenin ardından ölü sahibi zengin ise üç gün halka yemek verilir. Eğer fakir ise, yakınları, dostları ve mahalle sakinleri yemeklerini ölü evine götürerek hep beraber yemek yerler, acılarını paylaşırlar. Kırkinci gününde yine toplanırlar ve yemek verirler. Elli ikinci gününde mevlüd okuturlar.

Sagay Türkleri, ölünün gömülmesi törenine katılanlar için evde et pişirirler, mezardan dönenler yemek yerler (121).

Beltir'lerde de ilk "ölü aşı", ölümünün üçüncü günü verilir (122).

İstanbul - Zeytinburnu'na gelen Doğu Türkistan Kazak Türkleri, Ölünün "cedi" (yedi) sinde, Kırkında, Elliikisinde ve "cıl" (yıl)'ında yas tutarlar, etli pilav yaparlar, birlikte yer ve mevlid okuturlar. Mevlid 52. nci gününde okunur (123).

Bozüyük çevresi Karakeçili yörüklerinde, ölümden yedi ve kırk gün sonra ve yılında hayır verilir. Elliikinci günü mevlid okutulur. Sünnî Avşarlar ile Alevî Avşarlar arasında da aynı ölüm adetleri yaşar.

Kuzey Irak'ta ölümün 3. ve 51. gününde helva yapılır ve hurma ikram edilir. Ölü evine yakınları yiyecek getirir. Erkekler cami'de 3 gün, kadınlar evde 7 gün yas tutarlar. Yaşlı hanımlar bir, iki yıl

(114) Şükrü ELÇİN, Türkiye Türklerinde Ağıtlar, Ankara 1990, sf. 6.

(115) N. TAN, "Karahan'da Ölü Gömme ve Yas Tütme", TFA 1965, s. 189, sf. 37.

(116) A. GERÇEK, "Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri", Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Semineri, Elazığ, 1985, sf. 83-94.

(117) S. V. ÖRNEK, Halkbilimi, Ankara, 1977. sf. 221.

(118) Ş. KUZGUN, Türklerde Yahücilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi Hazar ve Koray Türkleri, Ankara 1985, sf. 233; Ş. ŞAPŞALOĞLU, Kırım Karay Türkleri, C. 1., sf. 608.

(119) E. HELVACIOĞLU, Ovabağ Koyunun Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, DTC. Fak. Etnoloji Kürsüsü, 1982 (Gayri Matbuu).

(120) Y. KALAFAT, a.g.e., sf. 109-118

(121) İNAN, Şamanizm, sf. 35

(122) İNAN, a.g.e., sf. 188-189

(123) M. ERÖZ, Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik Bektaşîlik, İstanbul 1992, sf. 80.

siyah giyerler. Cenazede saç yolunur, yüzler yırtılır, başlarına top-
rak atılır (124).

Gagavuzlar'da yas, kırk gündür. Bu esnada erkek traş olmaz. Siyah gömlek, kadınlar da siyah elbise giyerler (125). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da erkekler traş olmazlar. Yine Gagavuzlar, ölü defnedilip mezardan dönüldüğü zaman, ölü sahiplerini taziye için gelenlere "can pidesi" denilen bir ekmek ikram edilir (126). 9. günü ve 20. günü ölü sahipleri bir sofraya hazırlarlar. Ayrıca ölümün 40'ı içinde böyle bir sofraya hazırlanır (127).

Malatya'da, yedi hayrına, kırk hayrına, "Can gün görme" adı verilir. Babası ölen bir kimse, kurban kesip hayır (aş) verdiğinde "Babasının canını gününü gördü" der. "Can gün"de verilen "aş"ın adı, "Lokma" dır. (et) Lokma mezarlıkta yenildikten sonra, kalanı "kurt kuşa yem olsun" diye mezarların üzerine saçılır (128).

Aydın'ın köylerinde ve kasabalarında, ölüm üzerine yapılan hayıra verilen yemeğe "ölü aşı" denir. Yedisinde, kırkında, elli iki-
sinde ve yılında hayır (aş) yapılır. Konu komşuya yoksullara dağıtılır. Ölü için, lokma (et) da dağıtılır (129).

Tosya'nın Çepni köyünde, yedisinde yoksullara yemek verilir. Kırkında mevlid okutulur. Elliikisinde, ölünün eti kemiğinden kolay ayrılınsın diye mezarının üzerine Yasin okunmuş su dökülür (130).

Gagavuzlarda ölü defnedildikten sonra, varsa biraz şarap, yoksa bir testi su götürüp mezarın üzerine dökerler (131).

(124) Kaynak kişi, T. M. Ahmet (Zikreden Y. KALAFAT, Göktaşı İnancı ve Güney Azerbaycan - Doğu Anadolu - Kuzey Irak'da Türk İnancın Tabakalaşması, sf. 260).

(125) H. GÜNGÖR - M. ARGUNŞAH, Gagavuz Türkleri, sf. 35.

(126) H. GÜNGÖR - M. ARGUNŞAH, a.g.e., sf. 33-35.

(127) H. GÜNGÖR - M. ARGUNŞAH, a.g.e., sf. 33-35.

(128) M. ERÖZ, a.g.e., sf. 82.

(129) M. ERÖZ, a.g.e., sf. 82.

(130) M. ERÖZ, a.g.e., sf. 82.

(131) H. GÜNGÖR - M. ARGUNŞAH, a.g.e., sf. 35.

Kars, Erzurum ve Muş'da ölünün defninden sonra mezar sulanır ve rahmet dilenir. Anadolu'nun birçok yerinde mezar ziyaretine giden kimse mutlak mezara su taşır. "Su rahmettir", "Su kabir ateşini söndürür" denir (132).

Bulgaristan Gagavuzlarında ölünün yedi sene sonra kemikleri mezardan dışarı çıkarılır. Şarapla yıkandıktan sonra tekrar mezara konur (133).

Varto'da mezar kaldırma geleneği, Rumî Haziran'ın üçüncü günü başlar. O gün ölünün mezarının başında köy ve civar köyler halkı toplanır. Gelen her aile, söğüş kapama, helva, peynir getirir. Buraya gelen delikanlı ve kızlar süslü elbiseler giyerler, mezara çiçek koyarlar. Yasin okunur (134).

Görülüyor ki, eski Türk dünyasından günümüze kadar ölü gömme ve ağıt ananesi hemen hemen aynıdır.

KURBAN / SAÇI KÜLTÜ

Türkler, ata ruhlarını, Tengri'yi memnun etmek, onun rızasını, yardımını sağlamak, isteklerini ona kabul ettirmek için kurban keserler ve saç yaparlardı (135). Kurban Eski Türk yaşantısında kutsal bir görevdir. Kutsal olan yerlerde kesilir. Bu yerler Yer - Su kültü bölümünde göreceğimiz gibi kutsal sayılır.

(132) Y. K. KALAFAT, a.g.e., sf. 261.

(133) H. GÜNGÖR - M. ARGUNŞAH, sf. 35.

(134) M. Şerif FIRAT, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1982, sf. 218.

(135) A. İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, sf. 46-54; B. ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, sf. 125; H. GÜNGÖR, "Gagavuzlarda Kurban Kültürü", Türk Dünyası Dergisi, 1988, s. 18, sf. 45-48.

Kur'an-ı Kerim'de "Biz her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar (boğazlanırken onların) üzerine O'nun adını ansınlar diye bir mâbet yapmışızdır." (Hac Suresi, 34. cü ayet) İslâmiyet kurban edilecek hayvanların cins ve özelliklerini de belirlemiştir.

Kurban Allah Teâla'ya yakınlık veren bir nesnedir. Kendisi ile Allah'a yaklaşılan, kesilen ve kesilmeyen herşey kurbandır. Tarih boyunca kurban ilahlara, azizlere, velilere, ölü ruhlara, meleklerle yaklaşmak için kesilirdi (136).

Eski Türk Onamastiğine göre, Tanrı Gölü'ne atılan kurbanların canlı at olması gerekiyordu (137). At, koyun veya koç toprağa kurban edilmektedir (138).

At kurbanı eski bir Türk ananesidir. M.S. 942 senesinde Şha-t'o İmparatoru ölünce iki atı ruhuna kurban edilmiştir. At, Şha-t'o Türklerinin yas törenlerinde mühim rol oynuyordu. Gök, Toprak, Güneş ve Ay'a büyük kurbanlar vermişlerdir (139).

Hunlar, Tanyu döneminde, her yıl ayın ilk gününde kurban taşı üstünde beyaz atlar kurban eder, kurultay toplarlardı. Mete, Gök ve Yer ruhlarının atalarına kurban keserdi. Sabahleyin Tanyu çadırından çıkar, Gün Ata'yı seyrederek, Akşamları ise Ay Ata şerefine buhur yaktırdı (140).

İskitlerde Sultan ölünce ruhuna verilecek yemekte binlerce at ve koyun kurban edilir ve cenazeye gelenlere yemek verilirdi.

Anadolu'da binanın temeline kurban kanı akıtılır. Böylece ocak, daha temel atma döneminde aklanmakta, güvene alınmak-

tadır. Çocuğu olmayanlar çoğunlukla adak kurbanı keserler. Bu tür adak kurbanlar, ziyaret edilen bir yatır için yardımcı olması inancı ile kesilir. Tunceli'de Üryan Hızır, Malatya'da Abdülvahap Gazi bu maksatla ziyaret edilir ve kurban kesilir (141).

Eski Türklerde Yada Taşı'na kurban kanı sürülürse yağmur yağacağına inanılır (142).

Türklerde kurban gibi kanı da kutsaldı. Oğuzlar ve Kutluk'larda başına darbe vurularak öldürülen kurbanlarda ve kalbini sıkıp sökmek suretiyle öldürülmesi kandaki sihri kuvvetin yere düşmemesi içindir (143).

Kars'ın Dikme köyünde kurbanın kanı, gelin için kesilmiş ise onun alnına, adak için kesilmiş ise adak sahibinin alnına sürülür. Sair sebeplerden kesilen kurbanların kanı ise parmakla alınıp evin çocuklarının alnına dokundurulur (144).

Divriği'nin Gördeş Köyü'ndeki Meztek ziyareti ve Kuluncak köyündeki Hızır Pınarı kutsal kabul edilir, halk buralarda kurban keser (145).

Atmalı aşiretinde kutsal telakki edilen yerlerde kurban kesilir, yemek pişirilir, ağaçlara kırmızı yeşil bezler bağlanır. Hasta olanlar ve çocuğu olmayanlar kurbanları ile birlikte İslahiye'deki Ökkeyişe, Malatya'daki Hasan Basri, Adıyaman'da Abuzer Gafferi, Arabon'daki Seydi Vakos, Şanlı Urfa'daki İ. Halil hazretlerine giderler (146).

(136) T. FEYİZLİ, İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç - Kurban, İstanbul, 1988, sf. 33, 34, 63, 65.

(137) Wu Hsing Tung, Beş Sülale Çağında Taipe, 1970, sf. 10.

(138) N. DİYARBAKIRLI, Hun Sanatı, İstanbul, 1972, sf. 92.

(139) Wu Hsing Tung, a.g.e., sf. 17.

(140) Marcel Erian, Hunların Hayatı, İstanbul 1981, sf. 27.

(141) A. ŞENTÜRK, MALATYA - MALATYA, Malatya 1984, sf. 99.

(142) H. TANYU, Türkler Taşlarla İlgili İnançlar, Ankara 1987, sf. 20-24.

(143) I. FEYİZLİ, a.g.e., s. 78.

(144) Kaynak kişi, Selahattin COŞKUNIRAS, Dikme / Kars 1958, doğumlu.

(145) Kutlu ÖZEN, "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri" isimli esere dair, sf. 43.

(146) İbrahim UÇAR, Tarih Kültür ve Folkloriyle Atmalı Aşireti, Fırat Üniv. Fen - Edb. Fak. Tarih Böl. Lisans Tezi, Elazığ 1989, sf. 17. (Gayrimatbu).

Kurban geleneği Anadolu'da "tığlama" ve "kanı yere akıtmak" biçiminde görülmektedir. Tahtacılar, Çepniler, Yörükler kurban törenleri esnasında kurbanı tığlayan iki kişi kanı yere dökmek için Kara Kazanda toplanırlar. Bozuyük'teki Yörükler, kurbanın kanının dökülmesini uğursuzluk sayarlar. Daha sonra bu kanları ve kemikleri açılan bir çukura gömerler (147).

Eski Türklerde kurbanlık hayvanın eti parçalanmadan pişirilir. Anadolu'da da kurban eti parçalanmadan rehberin evinde veya tekkede kazana konur. Bu et kavrulmaz, haşlanır. Bu kurbanı Terceman denir. Ete ise "Tercemen lokması" veya "Rıza lokması" denir. Ahmet YESEVİ'nin türbesindeki Kara Kazan, Efrasyab'tan kalmadır. Timur'a, Türkmen soyundan beş kardeş tarafından armağan edilmiştir (148).

Anadolu'da tek parça olarak haşlanan bu kurban eti sonra kuşbaşı durumuna getirilip pay edilir. Bunlara Silifke ve Toros Türkmenleri "Ülü", diğer bölgelerdeki Türkmenler "pay" veya "hak" veya "lokma" diyorlar. Dört Yol'daki Tahtacı ve Sünni Müslümanlarda bu etlere ve cuma akşamları komşularına gönderdikleri yemeklere "Ülüş" diyorlar (149).

Erzincan, Sivas, Erzurum bölgesinde kurban, adak ve Cem kurbanı adlarıyla anılır. Bir başka tanımla Görgü Ceminde muhasip tutacak kişilerin kurbanları içeride kesiliyor. Bu kurban Ceme girmeye hak kazananların dışında kimseye gösterilmiyor. Toroslarda bu tür kurbanı içeri kurbanı deniyor. Maraş - Pazarcık'ta bu kurbanlara Hafi Kurban, İç Kurban adı verilir.

Diş kurbanlar ise ayın belli günlerinde Abdal Musa'da, Hıdırellezde kesilen veya bir işin olması sonucunda adanan kurban-

(147) Mehmet ERÖZ, "Türk Toplumunda Ölüm Adetleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Nisan 1985, sf. 297.

(148) Nejat BİRDOĞAN, Anadolu'nun Gizli Kültürü, Alevilik, Haziran 1990, sf. 523.

(149) Nejat BİRDOĞAN, a.g.e., sf. 523.

lara denir. İç Anadolu, Erzincan, Erzurum, Kars'da bu kurbanlara adak veya eşkere kurbanı adı verilir. Erzincan, Sivas ve yakın yerlerde kurbanın sağ ayağı ile sağ gözü, sol ayağı ile sol gözü sembolik olarak bir ara kapatılır (Cem kurbanı). Buna kurban tığlama denir (150).

Bir de kansız kurban vardır buna Saçı denir. Buğday, darı, şarap, para vb. için adlandırılmıştır. "Darısı başına" dileği darı ile verilen kansız kurban geleneğinden bize kalan bir dilektir.

Türk düğünlerinin her safhasında saçları vardır. Düğünün veya evlenmenin diğer adı "hayır iş" veya "hayırlı iştir". Taraflar ellerinden geldiği kadar hayır işlemeye çalışırlar. Dumrul köyünde, gelin ata binmeden önce, kız taraf, (Kapı bağı) adı altında, erkek tarafından hediye alır. Bu hediye, at, tabanca veya benzeri birşey olabilir. Hediye alınmadan kız eşikten dışarı çıkarılmaz, verilmez (151). Sorgun'da bu hediyeye "Töre" denilir (152). Ömer hanlı köyünde, damat ve gelinin başına buğday, arpa ve bozuk para serpilir. Çok çocuklu olması dilenir (153).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yerinde evliliklerde "Baba hakkı", "Ana hakkı", "Süt hakkı" isimleri altında hediyeler verilir. Kız evi oğlan evinin itibarlı fertlerine "bohça" çıkarır. Oğlan evi de "Alşan bavulu" gönderir (154).

Gagauzlarda olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da "yüz görümlüğü" ve "dil hakkı" uygulaması yapılır. Çemişgezek'de

(150) Nejat BİRDOĞAN, a.g.e., sf. 524.

(151) Kemal DERE, Dumrul Köyü (Hacıbel) Kültürel Yapı ve Kültürel Değişme, Seminer Ödevi, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Ankara 1981.

(152) D. DOĞAN, Bütün Yönleri ile Sorgun, Ankara 1990, sf. 68.

(153) İ. C. ÇELEBİ, Ömerhanlı Köyü, Ankara Üniversitesi, DTC Fakültesi Mezuniyet Tezi, Ankara 1979 (Gayri Matbuu).

(154) Y. KALAFAT, Göktanrı İnancı ve Güney Azerbeycan - Doğu Anadolu - Kuzey Irak'da Türk İnanc Tabakalaşması, sf. 283 (yayınlanmadı).

oğlan evine düğünden sonra gidenler "Yüz açımı" denilen hediyeler de götürürler. Çıldır'da "Duvak açma", "Yüz aklığı", "Kızlık belgesi", "Gerdek" gibi isimlerle geline hediyeler alınır (155).

Çeşitli Türk boylarında başlık (kalın) ve cehiz (Berne) uygulaması vardır. Ayrıca gelinin başına para ve çerez serpilmesi Anadolu'da yaygındır. Bu çerez ve paralar uğur olarak saklanır.

YER - SU KÜLTÜ

Eski Türklerde mühim kült'lerden biri olan ve izlerini bugünkü Türk'lerde gördüğümüz "Yer - Su" ların ne olduğunu açıklamazdan önce, "kült" terimini kısaca açıklamalıyız.

"Her dinin en gerçek unsurlarından birini teşkil eden kült, insanın tabiat - üstü kuvvetler veya ilâhlarla olan münasebeti sırasında çeşitli hareketlerle ifade olunur. Bu hareketler pek muhtelif şekiller gösterir. Bunlar, musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü, kurban merasimi gibi sözler olabileceği gibi, sessiz dua ve ilâh huzurunda alelâde bir tâzim şeklinde de olabilir (156).

Kısa bir tarifini verdiğimiz kült'ü, Türk inanışları ile ilgili olarak iki noktada göreceğiz. Bunlardan biri "Yer - Su" kültü, diğeri, "dağ kültü"dür.

Eski Türk'lerin inanışına göre, insanoğlu iki zıt kuvvetin (ışık ile karanlık) tesiri altındadır. Bunlardan birincisi tabîî bir kuvvettir ve gök'te bulunur; yeryüzüne ışık ve iyilik sağlar (157). Güneş ışıkları ile yeryüzünü ısıtır, geceleyn ay ve yıldızlar, yeryüzünün soğukluk ve karanlığını azaltmaya çalışır.

(155) Y. KALAFAT, a.g.e., sf. 283.

(156) V. BEŞLİYEV, "Proto-Bulgar Dini", Belleten, Sayı 34, Nisan 1945, sf. 239. (Çeviren, Türker ACAROĞLU).

(157) Işık Kültü ile ilgili olarak Gök - Tanrı (Tengri) bölümünde geniş izah yapılmıştır.

İkinci güç, arzın soğukluk ve karanlığı üzerinde barınan karanlık'tır. Kötülüğün ve ölümün kaynağı budur.

Çatışan bu iki kuvvet arasında bir üçüncü kuvvet vardır ki, Türkler buna "Yer - Sub" (Yer - Su) demektedir (158).

İnsana maddi hayatı için gerekli olan bütün nesneleri veren, onun yiyecek, elbise ve ikâmetini temin eden dağ ve deniz Yer - Su'dur. Bu yer insana o kadar yakın ve tabiatı icabı insanla o derece bir akrabalık halindedir ki, insan, Yer - Su'ya olan teşekkür ve hürmetini ifade için ona dua eder ve hediyesini sunar. Onu, bir zarara duçar olmadan şiirlerde, dinî dualarda över ve hürmet eder. Yolcu, her bir tehlikeli dağ geçidinde veya şiddetle akan nehir geçitlerinde o yerin kutsal ruhuna olan teşekkürünü ifade etmek üzere, bu maksatla konmuş olan taşlardan ibaret yığına (Oba) bir taş atar veya kutsal bir ağaca bez takar (159).

Yer - Su kültü, dağ - orman ve su kültlerine ayrılır. Bunlar Göktürk yazıtlarında, "iduk yir sub" (kutlu yer su) olarak yazılmıştır (160). Bu tabir, "yer - suv" şekliyle Uygur'larda da vardı. Yer - Su'lar kutsal (iduk) sayılıyorlardı (161).

DAĞ KÜLTÜ

Yer - Su ruhlarının en mühim mümessili dağdır. Türklerde dağ kültü Gök - Tanrı kültü ile ilgili bir kült olmuştur. Yeni - Si - Şan sıra dağlarındaki Han - Yoan dağı Hunların her yıl Gök - Tanrı'ya

(158) Radloff, Sibirya'dan, sf. 11-17-18.

(159) Radlof, a.g.e., sf. 11, 17-18.

(160) H. Namık ORKUN, "Eski Türk Yazıtları" C. 1, (birçok yerde)

(161) İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e., sf. 91-92; B. ÖGEL, Türk Mitolojisi, İstanbul, 1971, C. II. sf. 314-418.

kurban kestikleri dağdı. Dağlardaki mağaralar da, ayrı bir kült teşkil edecek derecede saygı duyulan yerlerdir. O yüzden, Hunların bir kolu olan TU-CÜ'ler, her yıl "atalar mağarası"na giderek orada kurban keserlerdi (162). Aynı töre, Göktürk'lerde de görülmektedir. Gök - Türk hakanı, her yıl "Ötüken Yış" (Ötüken Ormanı) daki mağara'da, ataları için kurban keserdi (163).

Anadolu'da da Yörükler ve Türkmenler ulu dağlara, yüksek tepelere saygı ile bakarlar. Onlara göre buralar kutlu makamlar, esrar dolu yerlerdir. Hemen her tepede geçitte, dağ eteklerinde birer yatır bulunması bunu gösterir. İslamiyet öncesi akideler, gerek Sünnî, gerek Alevî Türkmenlerde, Yörüklerde, "Evliya" itikadına dönüşerek devam ediyor. Türkiye'nin dağlarında, köylerinde ve kentlerinde, onbinlerce ifade edilebilen yatırlar vardır: "Telli Baba, Zuhurat Baba, Tezveren Dede, Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede ve bunun gibi.

Tunceliler, Düzgün Dağına dönerek O'na yükünür, dilekte bulunurlar (164).

Divriği yöresinde, Fıdıl Dağına, çocuk isteyen anneler ziyarete giderler (165). Ovacık'da Menzur Baba, Yel Baba, Kandil Baba kutsal kabul edilmiş dağlardır (166).

Kazdağı'nın Edremit'e bakan tepelerinde, Baba ve Sarıkız yatırları ve bunların olduğu yerde mağara bulunmaktadır. Her yıl ağustos ayında o çevrenin Türkmenleri yiyecek, içecek, kap ka-

(162) Eberhard, "Çin'in Şimal Komşuları" sf. 87.

(163) Emel ESİN, "Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)", Atsız Armağanı, İstanbul, sf. 155.

(164) Haydar IŞIK, Dersimli Memik Ağa, İstanbul 1990, sf. 676.

(165) K. ÖZEN, "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1991, sf. 74.

(166) A. YUVALI-E. ZEKİOĞULLARI, Türk Tarih ve Kültür Bütünlüğü İçerisinde Tunceli, Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, sf. 17. Elazığ 1989.

caklarını alır, yatırları ziyarete gider, mağaranın önünde kurban keser, orada bir iki gün kalırlar (167).

Edremit'in Çamcı köyü Türkmenlerinde nineler, karnı ağrıyan torunlarının karnını şu dua ile ovarlar: "Dağlar, daşlar, ulu gaba ağaçlar, goca çaylar, goyunoğlu Yusuf yu! Gel çocuğumun garnının ağrısını al." Bu dua, pek az farklı kelimelerle, Karakeçili Yörüklerinde de okunur. Meriç Bektâşîlerinin "Doğu Gülbanks"ında da buna benzer bir ifade görürüz: "Bismişah, Allah, Allah; dolumuz dolu ola; Yollarımız kadîm ola; Niyaz sahiplerinin ömürleri uzun, kısmetleri gani ola; Üzerlerine gelecek olan belayı, kazayı ulu Dağlara; Yezit münkirlere vermiş ola" (168).

Afyon Dumlupınar'da, Kaz Uçuran Tepe ve Dede Sivrisi; meşhurdur Erdek'te Dilek Tepe'de, Dilek Dede yatırından dilek dilenir. Akçakoca'da Karkın Dağında bu isimde bir yatır, Kaplan-dede dağında da Kaplan Dede yatırını vardır. Melen, Yenice ve diğer köyler halkı, yağmur duası için bu yatıra gidip kurban keser (169).

ORMAN / AĞAÇ KÜLTÜ

Orman / Ağaç kültü de, Türklerde mevcut olmuş olan kültürlerdendir. To-ba'larda bu kült, kayın ormanı dikmek şeklinde belirliyordu. Bunlar kurban kestikten sonra kayın ağacı dikerlerdi (170). Hunlar arasında bazı boylar, ağaçtan türediklerine inanırdı: "Selenge civarında bir ağaçta bir budak peyda olmuş; bundan beş

(167) Mehmet ERÖZ, Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik - Bektâşîlik, İstanbul 1992, sf. 99.

(168) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 100-101.

(169) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 101.

(170) Çin'in Şimal Komşuları, sf. 80-81.

erkek çocuk çıkmış" (171). Göktürklerin "Ötüken Yıışı (Ormanı)", Türklerce, devlet kutu veren bir yer tanrısının makamı sayılıyordu.

Dede Korkut'un hayır duaları arasında, "Kaba ağacın kesilmesün" (172) diye bir dua vardır. Oğuz kahramanı Basat, Depegöz'e "Atam adın sorar olsan kaba ağaç, anam adın sorar olsun kağan aslan" diyordu. Prof. Dr. Mehmet ERÖZ, burada adı geçen Basat ve Depegöz hikayelerini Toros eteklerinde Silifke tahtacılarından dinlemiştir (173). Onlar, "Basat" yerine "Vasat" diyorlarmış ve atalarından duydukları şekilde bu ve diğer Oğuz destanlarını, hayranlık veren bir anlatıyla naklediyorlarmış. Aynı destanları, Eröz, Dinar (Afyon) Türkmenlerinden de dinlemiştir. Buradan anlıyoruz ki, kayın ağacı kutlu sayılıyor. Osmanlı Türkleri de bu ağacı çok değerli tutuyorlardı. Murad Han Gazi, Gelibolu'ya çıkmış, Malkara'ya doğru birçok yeri almıştı. Aşıkpaşâzade, bu sefer dolayısıyla kaba ağaç'tan da şöyle bahseder: "Vardılar. Devletlü Kaba Ağaç dedükleri yere kondılar. Murad Han dahi bir kaba ağaca arkasın verdi. Okurdu. Bir lâhza gecdükten sonra adamlar geldi, biri biri ardınca kim: 'Hanum! Hak Ta'âlâ kudretiyle ol hisar yıkıldı' deyü (müjde verdiler)... ve hem ol ağaca Devletlü Kaba Ağaçdur' dedi. Ve ol ağaca vech-i tesmiye hanun sözi olup durur. Ve ol ağaç şimdi dahi vardır. Kütük olup durur. Yanında bir kuyu dahi vardır" (174). Buna benzer bir kayda, Kâtip Çelebi'de rastlıyoruz. Kâtip Çelebi'nin anlattığına göre, Ferecik, Lala Şahin Paşa tarafından alındıktan sonra, İncegiz civarındaki Polonya kalesi kuşatılmıştı. Kalenin alındığı haberi kendisine ulaştığı zaman Sultan bu ağacın altında gölge leniyordu. Habere çok sevindi ve bu ağaca Devletlü Kavak adını verdi (175).

(171) a.g.e. sf. 75.

(172) Orhan Şaik GÖKYAY, "Dedem Korkut'un Kitabı", sf. 30, 58.

(173) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 104.

(174) Aşıkpaşaoğlu, Tevârih-i Al-i Osman, Atsız neşri, İstanbul 1949, sf. 132.

(175) Kâtip Çelebi'den Seçmeler, Hazırlayan, Orhan Şaik GÖKYAY, İstanbul sf. 194.

Şaman âyinlerinde kayın ağacının yeri büyüktür. Bu, Alevîlikteki "Tuba Ağacı" gibi, mistik ve dini bir rol oynar (176).

Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesinde Balım Sultan Türbesi'nin önünde bir dut ağacı vardır. Bu kerametle Horasan'dan buraya atılan bir ağaçtır. Gelen ziyaretçiler bunun kabuğundan diş ağrısı için alır ve ağrıyan dişlerinin üzerine koyarlar. Kabukları öd ağacı gibi yakılır (177).

Aydın Zeybekleri, "Tehnel" ağacını kutlu sayarlar. Bu ağacın zeytine benzeyen tanelerinin yağı ile silâhlarını yağlar, bunun altında and içerlerdi. Kızılbaş'lar, dibinde Hızır'ın yattığına inandıkları "Ezentere" ağacını kutlu sayarlardı (178).

Söğüt'ün Borçak köyünde, ağlamaktan kasığı fırlayan çocuklar için Çam ağacı tedavisine başvurulur. Kadınlar dağ eteklerine giderek, bir Çam ağacını, yumurta şeklinde oyarlar ve ağacın iki tarafına duran iki kadın, çocuğu bu delikten üç kere geçirir. Çocuğu kadının biri alır, sonra diğeri de uzatır. Dileği olur, çocuğun kasığı düzelirse, Borçak tepelerinde, "Yakup Dede" nin yatırısı başında kazanlarla "Tutmaç Çorbası" pişirilir ve davet edilmiş olan bütün köy halkına dağıtılır ve birlikte yemek yenilir (179).

Çocuğu olmayan Yakut kadınları, kutlu bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde yer sahibi (an daydı iççite) ne yalvarır, ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar, bunun Tanrı'dan, yer ağaç ruhları tarafından verildiğine inanırlar (180). Altaylı'lılar, ağaçlara nezir için bağladıkları paçavraya "Yalama" derler (181).

Anadolu'nun birçok yöresinde halk ulu ağaçları kesmenin iyi bir şey olmadığına, uğursuzluk getireceğine inanır. Bazı kutlu tanınan ağaçlara bez (çapıt-çaput) bağlar. Bu ağaçların dibindeki yatırlardan dilekte bulunur.

(176) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 104.

(177) Hâmid Zübeyr, "Hacı Bektaş Tekkesi", Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1926, ikinci cild, sf. 379.

(178) E. Behnan ŞAPOLYO, "Efe, Zeybek, Kızan...", Türk Yurdu, Temmuz 1954, Sayı 234, sf. 52.

(179) Borçaklı Hatice Yavaş'tan (zikreden Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 106).

(180) İNAN, "Şamanizm", sf. 167.

(181) "Sibirya'dan", 11, 22.

Siirt'te kayın ağaçlarının bulunduğu Kız Evliya tepesi kutsal sayılıp, dilek sahiplerince sık sık ziyaret edilir ve bu ağaçlara çaputbağlanır. Diyarbakır'da Sin ve Sidaş (sindaş) adlı iki kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmaz (182).

Irak Süleymaniye'de, Şeyh İsa - Musa suyu ve mezarın önündeki büyük ağaçlara o bölgenin Türkleri kutsiyet affettirmektedirler. Dalları dahi korunan bu ağaçların dallarına çaput bağlanmakta, dilekde bulunmaktadır (183).

Damal - Hanak yöresinin Türkmenleri arasında Orman Piri efsanesi yaşamaktadır. Halkın inancına göre, bu Pir, herkese gözükmez, gözüktüğü kimselere, hangi ağaçların kesileceğini gösterir, riayet etmeyenleri çarparmış. Bu tür Pir efsanesi Tunceli'ler arasında da yaşamaktadır. Dursun Dede diye bilinen, sık sık ortadan kaybolan bir Pir, köyde görününce huzur ve bereket getirmiş (184).

SU KÜLTÜ

Su Kültü, Yer - Su kültürlerinin en mühimlerinden biri olup, mukaddesdir. Hun Türkleri, sulara ve ağaçlara kurban verirlerdi (185). Kutlu dağların tepesinde bazan volkanik bir göl bulunur ki, eski Türk Kültünde bunlara "Gök - Gölü" denirdi ve kutlu sayılırlardı (186).

Gardizî irtiş boyunda yaşayan Kimeklerde su kültü bulunduğunu yazmaktadır. Onun verdiği malûmata göre, Kimekler İrtiş

(182) Yaşar KALAFAT, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990, sf. 47.

(183) Yaşar Kaya KALAFAT, Göktanı İnanıcı ve Güney Azerbaycan - Doğu Anadolu - Kuzey Irak'da Türk İnanç Tabakalaşması, sf. 147.

(184) H. İŞİK, Dersimli Memik Ağa, İstanbul 1990, sf. 13.

(185) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 69.

(186) Eberhard, "Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair", Belleten Ocak, Sayı 41, sf. 18.

İrmağını büyük sayarlar, ona yakunurlar ve secde ederler. "Su, Kimeklerin tanrısıdır" derler. İbn al-Fakih'in verdiği malûmata göre, Barshanlılarda Işık - göl kültü vardı. Barshan halkı her yıl merasimle, bu gölü dolaşarak takdis ederlerdi (187).

Toroslar'da, Bulgar Dağları üzerinde, kutlu sayılan iki veya üç göl vardır. Buranın Yörükleri ve civarın diğer Yörük oymakları, Temmuz veya Ağustos ayında, kalabalık halde bu göllere gider, oradaki yatırlara kurban keser ve gölü ziyaret ederek, dilekte bulunurlar (188).

Edremit çevresinde halkın, çocuklarının karın ağrısının geçmesi için "ulu çaylara" dua ettiklerini yukarıda söyledik. Onlarda, erkâna girme töreninde su ile ilgili bir âdet vardır: Bacılar yazmalarının ucu ile su alıp bunu musahip erkeklerin ayakları ucuna damlatırlar (189).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da kutsal sulardan şifa umulmaktadır. Doğu Anadolu'nun Atmalı aşiretinde çocuğu kırklarken bir kabın içerisine her gün konulmuş bir kaşık su kırk gün biriktirilir. Bu su annesinin kucığında çıplak haldeki çocuğun başına kırkinci günü kalburdan başına dökülür (190).

Ağırnas'da anne ve çocuğunun Alkarısından korunması için yapılan kırklamada Çeyrek Çayından getirilmiş su kullanılır. Erzurum'da kismetinin açılmasını isteyen kız, kibleye karşı akan suyun borusuna güneş doğmadan önce bir çubuk sokar. Sorgun'dadamat'ı kitleyerek ona büyü yapmak istenince anahtar suya atılır veya toprağa gömülür. Suyun veya toprağın büyüğü koruyacağına inanılır (191).

(187) Abdülkadir İnan, "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, sf. 249.

(188) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 107.

(189) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 108.

(190) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 145.

(191) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 145-146.

Eski Türkler, yağmur, dolu yağdırmak, rüzgar estirmek için "yada" taşı (yağmur taşı) müracaat ederlermiş. Onun sihrine inanırlarmış, onunla yağmur yağdırırlarmış (192). Müslüman Türklerde de, yağmur taşı, yağmur duası adeti vardır (193). "Teslim Taşı" ve "Pelhenk Taşı" bununla ilgilidir. Türkiye'nin her yerinde bu âdeti görebilmekteyiz (194).

Türk hayatında su ve yağmur, hayatın ve bereketin kaynağıdır. Bu yüzden su mukaddesler arasında kabul edilir. "Rahmet" sıfatı ile anılır. Yağmur yağıyor yerine, rahmet yağıyor denir. Böylece onun, Tanrının bir iyilik bağıışı olduğu vurgulanır.

Kazaklarda yağmur, Jaydın Taşı denilen "Yıldız Taşı" ile yağdırılmaya çalışılır (195).

Azeri Türkleri, kuraklığın giderilmesi için Guba - Gonag - Kenti Baba dağındaki mukaddes ocaktan getirilmiş yedi taşı ortadan delip bir ipe dizer ve annenin ilk kızı onu suya atıp, ipin ucunu sahildeki ağaçlardan birine bağlar (196).

Kuzey Irak'da, yağmur dualarını şeyhler yönetir. Dua için cemaat bir suyun başına gider. Burada şeyh suya atılır. Suyun başında def çalınır. Zikir yapılır, dua edilir. Bu uygulamayı daha ziyade Erbil'de görmekteyiz (197).

Soğun'da yağmur duası için Pür Dede Yatırına giden halk burada kurban da keser (198).

(192) A. İNAN, Şamanizm, s. 160; E. ESİN, Türk Kosmolojisi, İstanbul 1979, sf. 29.

(193) Ş. YALTKAYA, II Türk Tarih Kong. kitabı, sf. 693-697.

(194) Hikmet TANYU, "Türklerde Taşla İlgili İnançlar", Ankara 1968.

(195) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 286.

(196) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 287.

(197) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 288.

(198) Yaşar Kaya KALAFAT, a.g.e., sf. 290.

Tunceli'de yağmur duası için sulak bir yerdeki büyük bir kaya seçilir. Kesilen kurbanın eti orada dağıtılır. Adıyaman'da yağmur duası için kesilen kurbanın etinden yapılan yemekten, herkes birbirinin tabağından yer (199).

Fırat yöresinde çocuklar suyla oynarsa, yağmur yağacağına inanılır (200).

Alanya yöresinde, kırılanacak (çimdirilecek) kişi (aydaş çocuk veya çocuğu olmayan kadın) için deniz'in kırk dalgasından su alınır, delik taştan geçirilir ve bu su elek veya kalbur içine konarak (bu suya çirpinti suyu adı verilir) başına dökülür (kırklama yapılır) (201).

BAHAR BAYRAMLARI

Türkiye'de Sünnî, Alevî, Bektaşî halkının her yıl Mayıs ayında yaptıkları Hıdırellez şenlikleri ile, eski Türk'lerin bahar bayramları ve Ergenekon'u anmak şenlikleri arasında, sıkı bağ ve benzerlikleri vardır. Hunlar, Göktürk'ler bahar bayramlarını yüksek tepelerdeki mezarlıklarda kutluyordular. Türkiye'de de böyledir. Tahtacılar, Karakeçili Yörükler, Meriç (Edirne) Bektâşîleri, Hıdırellezi mezarlıklarda kutlarlar.

Çin kaynaklarına göre, büyük bayram, beşinci ayın ikinci yarısında göktanrıya kurban kesilmesiyle başlar. Kızlar bilhassa ayak topu oynarlar. Kısak kımızı içerler, sonra şarkı söylerler. (202)

(199) Mehmet YALVAÇ, a.g.e., sf. 26.

(200) A. BURAN, "Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1988, s. 19, sf. 74-76.

(201) Tefik Hacıhamdioğlu'nun tespitleri, Alanya.

(202) W. Eberhard, "Çin'in Şimal Komşuları", sf. 43, 87.

Çin'lilerin dediğine göre, bu bayram Lunğ-Cıngı'da yapılıyordu. Burası, Hun'ların kutlu bir dağı olup Gök ve Yer tanrılarına kesilen kurbanlardan sonra, büyük şenlikler başlar. Türkler için tipik bir âdettir. (203)

Hun'ların, sekizinci ayda, orman çevresinde at yarışları ile yaptıkları bir bayramları daha vardır. (204) Hun'ların ilkbaharda, çayırların yetiştiği, tayların doğduğu bir zamanda yaptıkları bayrama Eberhard yer kültü bayramı olduğunu söylemektedir. (205) Bu ziraat kültürlerinden doğan bir bereket kültü işareti olması gerekir.

Göktürk'ler, bahar bayramlarını mezarlıklarda kutlarlar. Kurban günlerinde "kadın erkek, bayram elbiseleriyle mezarlıklarda toplanırlar. Eğer orada (yani kurban esnasında) bir erkek bir kızı beğenirse, evine dönünce kızın ailesine bir görücü gönderir. Ebeveynin böyle bir teklifi reddetmesi enderdir. (206)

Müslüman Kazak-Kırgız'ların ve Başkurt'ların Mayıs ayında yaptıkları bayrama "Kımız Murunduk" adı verilir. Başkurt kadınlarının ilkbaharda yaptıkları şenliğe "Karga Toy" denir. Aynı yerde Kıpçak'ların ve Kırgızların bu Kımız Bayramı, Mayıs sonunda yapılır ve bir hafta sürer. Geceleri ateş çevresinde oynanır, Gündüzleri at yarışı; kımız yapma yarışı olur. Büyük şenliktir. (207) Yakut'ların Mayıs'ta yaptıkları bayramın adı "İykün" (ay, güneş) bayramıdır. Bu güne bütün soy halkı katılır, kurbanlar keser ve kımızlar içilir. Bunlara Saçı da denir. Bu yüzden buna, "Saçı (libation) bayramı mânasında "Isıah" bayramı ve âyini denir. Dağ

(203) W. Eberhard, "Şato Türklerinin Kültür Tarihinde Dair", Belleten Sayı: 41, Ocak 1947, sf. 41.

(204) Çin'in Şimal Komşuları, sf. 76.

(205) W. Eberhard, aynı eser. sf. 94.

(206) Sibiry'a'dan, ı. 132.

(207) GÖKYAY, "Dedem Korkut'un Kitabı", sf. CDXIII.

tepelerinde yapılır. Ayrıca sonbaharda yapılanı da vardır. (208) Altaylıların da, törenlerle kutladıkları ilkbahar ve sonbahar bayramları vardır. (209)

Türkler, bahar bayramlarından başka, Ergenekon'dan çıkış gününü de şenlik yaparak hatırlarlar. Buna "kurultay âyini"de denilir. (210)

Türkiye'deki Türklerin Hıdırellez ve Nevruz'u, Orta Asya Türk'lerinin yukarıda anlatılan bahar bayramlarına benzemektedir.

Aydın'ın Kızılcapınar köyünde Hıdırellez şenlikleri için bir gün önceden hazırlıklar yapılır, kurbanlar kesilir ve eski köyün mezarlığına çıkılır. Burası, bir Hun mezarlığı, bir Göktürk mezarlığı gibi mesire yeridir. İncir, zeytin, badem, erik ve dut ağaçları buraya gölge verir. Yemyeşil çayırların halı gibi kapladığı bu geniş mesire yerinde köylülerin ataları yatar. Köy halkı bu mezarlıkta ataları ile birlikte hıdırellezi kutlamak için gelmişlerdir. Yalnız köy halkı değil, İzmir'den Aydın'dan ve başka illerde olanlarda buraya gelirler. burada herkes bacı ve kardeştir. Kimse kimseden kaçmaz, yemeğe "Bismillah" ile başlanır, sonunda sofraya duaları okunur, Allah'a şükredilir. Gelen "Selâmünaleyküm, bereketli olsun"der, cevap olarak "Aleykümselâm, hoşgeldin, buyrun" der. Sazlar, gramofonlar çalınır, içki içilir. (211)

Meriç'in Nasuhbey köyü yakınındaki bir yatacın çevresinde yapılan Hıdırelleze, "Dallık"şenliği denilmektedir. "Dallık" adı, yeşillik, bahar ifadesi oluyor. Dallık, adı geçen köyün yakınındaki ağaçlık bir yerde yapılıyor. Yemyeşil çayırlarla süslü bu büyük mesire

(208) İNAN, aynı eser, sf. 102

(209) Sibiry'a'dan, ı.310.

(210) Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 100-101 (Ahmet Velik Paşa Tercümesi, sf. 48'e atıf)

(211) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 92-93

yerinde, ünlü bir yatır ve öbek öbek mezarlar var. Şenlik, yatırdaki Veli'nin ruhaniyetinden gıda alıyor. Ulu bir meşenin yanında, iki gözlü bir ev (yatır) var. "Sancak-ağacı veya Sancak Mesesi" deniler bu ulu ağaca vaktiyle Dallık şenliklerinde Sancak çekilir imiş. Evin, bir tarafı yatır (türbe), diğer tarafı "aş evi". Burada bir rivayete göre, Osmanlılar zamanında kırk yiğidin düşmanlara karşı sefere çıkan ve kâfir tarafından oracıkta şehid edilen "Kara Baba" yatmaktadır. Diğer taraftan türbede, "Kara Ali" ve "Kara Ahmet" (veya Karaca Ahmet)'in yatmakta olduğu söyleniyor. Orta Asya'da, Ahmed Yesevi'ye, Kazak-Kırgız ve diğer Türk urukları, "Kara Ahmet", "Karaca Ahmed" diyerek türbesini ziyaret etmektedirler. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, İstanbul dahil, bu isimle anılan mezarlık ve yatırlar vardır. Hacı Bektaş-ı Veli'yi karşılayan Anadolu evliyası arasında "Karaca Ahmed" meşhurdur. (212)

Dallık şenliklerinde Alevisi-Sünnisi, on yatırım ruhaniyetinden imdat istemeğe, şükretmeğe, manevi ziyafetten pay almağa koşar. Kimi Kur'an okur, kimi namaz kılar, kimi eşığı öper, kimi sürünerek girer, kimi yatıra secde eder. Çok geniş bir alanı kaplayan eğlence yerine çadırlar kurulur, satıcılar gelir, sergiler açılır. Sanki bir pazar ve panayır yeri gibidir. Sünnî ve Bektaşî olarak buraya gelen Türkler, Kara Baba yatırımının manevi huzurunda eğlenir, adaklar keser, yer içer, oyunlar oynar, çalgılar çalar, kimi çayırlara bağdaş kurarak yer sofralarında yiyip içer, kimi masalarda o işi görür. (213)

Ocağı uğurlu sayan, eşige basmanın uğursuzluk getireceğine inanan, ölüm, doğum, evlenme adetleri, içtimai hayatları diğer Türklerden farksız olan Edirne'nin Dallık'ı ve Hacıbektaş şenlikleri ile Hıdırellezi çok canlı şekilde kutlayan Bozöyük, Aydın ve Balıkesir

Karakeçililerin, Tahtacıların, Çepnilerin, Toros Tahtacılarının, Anadolu, Alevîlerinin Hıdırellezleri arasında hiç bir fark yoktur. Ayrıca Türkiye'nin pekçok Sünnî köy ve kentinde de aynı heyecanla kutlanır, tıpkı eski Türklerde olduğu gibi. (214)

Uluğbey (Senirkent) halkına göre, Hıdırellezlerde, deniz ve karanın hâkimi Hızır ile İlyas bir araya gelip sohbet ederler. Ondan ötürü, bu günde "Mü'minler" şenlik yaparlar. Bu eski geleneğin İslâmî bir şekilde açıklanışdır. (215)

21 Mart'ta bir şenlik daha yapılır ki buna "Nevruz" denir. Nevruz, Türkistan'da da büyük şenliklerle kutlanır. Vaktiyle Semerkand çevresinde "Nevruz bayramı, Efrasiyab tepesinde tes'id edilmiş. İşlemeli çadırlar altına toplanan halk, cirite benzeyen atlı oyunlar seyredermiş" (216)

Arguvan (Malatya) lılar, Nevruz'da, "Kış bitti bayramı" yaparlar. Uğur getirsin diye taştan küçük evler yapılır, ateş yakılır, elele tutuşarak ateşin etrafında dönülür. Şenlik yapılır, yemekler yenir. Herkes birbirinin evine tebrike gider. (217)

Malatya çevresinde, bundan başka kışın iki şenlik daha yapılır. Bunlardan biri Abdal Musa Günü'dür. Bu gün için ev ev yiyecek toplamağa çıkılır. Her evden yağ, bulgur gibi şeyler verilir. Bunlar satılarak, 10-15 kadar koyun ve keçi alınır. Bu koyun ve keçiler kesilerek köy meydanına sıra sıra kurulmuş kara kazanlarda etli pilâv yapılır. "bazlama" hazırlanır. Erkekler ve çocuklar bir evde toplanarak, bulgur pilâvını bazlama içine koyarak yerler ve dua ederler. Kadınlar bakraçlarla etli bulgur pilavını evlerine götürür, orada yerler. Bir de Kış Yarısı Bayramı vardır. Köyde o gün, bir erkek,

(212) Mehmet ERÖZ , a.g.e. sf. 94-95

(213) Mehmet ERÖZ , a.g.e. sf. 95-96

(214) Mehmet ERÖZ , a.g.e. sf. 96

(215) Mehmet ERÖZ , a.g.e. sf. 96

(216) Emel ESİN, "Türkistan Seyahatnamesi" sf. 37.

(217) Niyazi ADIGÜZEL'in verdiği bilgiden (zikreden M. ERÖZ, a.g.e., sf. 96)

kadın kılığına girerek, yanında köy delikanlıları ve davul zurna olduğu halde, ev ev dolaşır. Evin içinde oyun oynarlar. Evlerden verilen yiyecekler bir torbaya konur. Bu erzak satılarak bedeli ile bulgur pilâvı, üzüm hoşafı yapılır. kadınlar ayrı, erkekler ayrı evde toplanır ve birlikte yerler.

Edirne, Tekirdağ çevrelerinde yapılan “Cemal Oyunu” ile Manisa’da Mart ayında yapılan “Mesir” şenlikleri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. (218)

Yine Şubat ayının ikinci haftasında Kars bölgesi kızlarının yaptığı bir tören vardır. Bu törenin adı “Tuzlu Çörek”dir. Bir gece önce evin yemek odasının, sofalarının kimi yerlerine serilen beyaz unlar üzerinde ertesi gün Hızır Nebi’nin atının izleri aranır. Daha sonra bu unlardan kızlar tuzlu çörek yapar. Bö çörekleri bir duvar, bir kaya üzerine koyarlar. Çoğunlukla kargaların alıp uzaklaştığı yerlerden gelecek kısmetlerini beklerler. (219)

Sivas, Erzincan, Erzurum’da bu Şubat Bayramı nitelik değiştirmiş ve Malatya’da olduğu gibi Abdal Musa Kurbanı biçimine girmiştir. Yol ulularının geleneksel zincirlere yerleşmesi sonucu Hızır Nebi, yerini Abdal Musa’ya bırakmıştır. Ancak, Şubat ayının ikinci haftası olayı da kesin tarih olmaktan çıkarak “Kış ayları” hoşgörüsüne girmiş ve herkez durumunun uygun olduğu bir günde bu kurbanı keserek geleneksel görevini yapmış sıyrılmıştır. (220)

Gene, 3-5 Haziran günlerinde ise bu kez Antalya’nın Elmalı kazası Tekke köyünde Abdal Musa şenlikleri yapılır. Törene katılmak isteyenler birer birer gelmeye başlarlar. Tören odasına girenler eşik niyazı, aşçı niyazı, kurbanı ve ayakçı niyazı yaparlar.

Nevşehir’in Hacıbektaş ilçesinde de 16-18 ağustos günlerinde Hacı Bektaş-ı Veli’yi anma günleri düzenlenir. Olağan günlerde altı bin olan ilçe nüfusu, bu anma günlerinde 25-30.000’e ulaşır. Herkes adağını alıp, çadırını yüklenip ilçeye gelir, Başdaş Cem evinde ayın yapar, kurbanlar keser ve piknik yerlerinde yiyip içer, kimi saz çalar, kimi Kuran’dan Yasin suresini okur. Günah çıkartmak için Arafat dağındaki Çilehane’ye gider (içi oyuk bir kaya olup) orada pencere gibi açılmış deliğinden içeri girer bu delikten çıkılır. Buradan çıkanlar günahsız sayılır). Orada mum yakar. Evi olmayanlar, bozkır arazide taştan ev yapıp dilek ve niyaz’da bulunur. Hacı Bektaş Velî türbesindeki Balım Sultan kümbetinin önünde var olan dut ağacına çaput bağlar. Hacı Bektaş heykelini öper, Çilehane’nin önünde bulunan zemzem pınarından kutsal suyu içer ve hacı olur.

M. 519 yılında saptanan bir habere göre Cücenlerde bir kadın Şaman bir prensi göğe yolcu etmiş. Sonra da bu prensi gökten geri çağırılmış. Bunun için de güzün orta ayında bir ovada çadır kurmuş. Çadırını içinde yedi gün oruç tutmuş ve bütün bir gece dua etmiş.

Bu gelenek tümü ile İslâm kılığına bürünerek kimi erenler için çile doldurma durumuna gelmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli’nin Arafat tepesindeki Çile mağarası’na girerek kırk çıkarması, kimi erenlerin riyazet adı altında sürekli namaz ve oruçla kırk gün doldurmaları, bu çadır içinde tapınmanın kalıntısı olsa gerektir. (221)

(218) Mehmet ERÖZ, a.g.e., sf. 96-97

(219) Mevlüt SÜLEYMANLI, Göç, İstanbul 1990, sf. 106.; Nejat BİRDOĞAN, Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik, 1990, sf. 263.

(220) Nejat BİRDOĞAN, a.g.e., sf. 263.

(221) Nejat BİRDOĞAN, a.g.e., sf. 486